

Zsámár József

Az interjút készítette Hosszú Gyula

Szerkesztette: Kádár Judit

Budapest, 2010. október – november

Szülők, nagyszülők

Apai nagyszülők

Édesapám családja Vas megyéből ment az 1700-as évek közepe felé Zalabérbe. Akkor még Saámárnak hívták az apai őseimet, abból lett a Zsámár. A dédapám, Zsámár György 1823-ban született. Kisbirtokos szőlőművelő parasztemberek voltak, legfeljebb asztalos vagy egy-két iparos volt közöttük.

Nagyapáméknak két-három hold földjük volt. A zalabéri házzal átellenben volt egy szőlőhegy, ott is volt egy kis birtokuk, egy pince is tartozott hozzá. A házuk egy régi építésű ház volt, részben nádtetős, részben szalmatetős. Ahogy régen a parasztházaknál szokás volt, a konyhánál a rendes ajtón kívül volt egy félmagasságú ajtó, hogy a csirkék, az állatok ne menjenek be a konyhába. A lakószobák után jött a füstös konyha, ami azt jelentette, hogy a kemence fölött volt a konyhai kályhának az acéllemez teteje. Ahhoz, hogy ezt a padlótól induló kemencét jól lehessen kezelni, vagyis fával ellátni, ahhoz pedig a kályha előtt volt egy aknaszerű üreg, abba kellett beállni, és úgy lehetett a tüzet megrakni; amikor ez nem kellett, akkor persze rávágták a fedelét az aknára. Nem közvetlenül a kéménybe vezették el a füstgázokat, hanem a füst egyenesen fölszállt a szobatérbe; fönt a mennyezeten egy kéményszerű – de jóval nagyobb méretű – nyílás volt fölfelé, oda még a füstölni való húsokat is el tudták helyezni. A füstös konyha mellett egy pajta volt, olyan nagyságú, hogy egy megrakott szénásszekér éppen be tudjon állni. Nagyapáméknak legfeljebb tehenük volt, lovakról nem tudok.

A családból először a nagyapám, Zsámár Lajos tanult tovább. Előbb családoknál

tanítóskodott, utána Lőcsén lett tanár egy ideig, oda nevezték ki. Később Zalaegerszegen megházasodott, elvette a nagymamám, és utána Pécsre kerültek, ahol nagyapám a főreáliskolában franciát meg latint tanított – még Lőcsén doktorált ezekből. Tizenkét gyerekük született, abból kilencen felnőtték és mind a kilenc diplomás lett, a tanítótól elkezdve az agrárakadémiáig. Édesapám a harmadik volt közülük.

A család sorsa elég tragikus volt. Édesapám tizenöt éves volt, amikor az édesapjuk 1905-ben meghalt hirtelen, és akkor ottmaradt a felesége a gyerekekkel – tizennyolctól másfél évesig. Volt három szobájuk, egyikben a fiúk voltak, másikban a lányok, egy tüdőbajos fiú pedig – aki aztán később abban meg is halt – a nagymamámmal volt együtt egy szobában. Egy ekkora családban minden gyereknek megvolt a maga feladata az étkezéstől kezdve a mosásig.

Nagymamám, Paslek Teréz Zalaegerszegen született, tanítónő volt. A Paslek-család vend származású volt, és Zalaegerszegen lakott, a nagymamám édesapja cipésmester volt. Két lánya közül nagyanyámat, Terézt adta férjhez először. Édesapám leírása szerint Paslek József gazdag ember volt, mert az első világháború alatt a katonaságnak is szállított, ennél fogva Zalaegerszegen több háza is volt meg több szőlője is, de furcsa módon a lányai felé nagyon szűkmarkú volt, és kamatra adott csak nekik kölcsönt.

Férje halála után a nagymama még tíz évig tanított, ezután a fizetése ötven százalékaival mehetett nyugdíjba. Ez előnyös dolog volt, ebből ők valahogy eleveckéltek – részben Zalabéren, részben Zalaegerszegen. Miután Zalabéren a család föléltte a birtokot – úgyhogy ott semmi sem maradt, csak a telek, amin a házuk állt –, a nagymamám eladta a házat és beköltözött Zalaegerszegre, és amikor özvegyen már nem tudott létezni Zalaegerszegen sem, akkor édesapám felhozta Budapestre. A szüleim 1924-ben házasodtak, a Pongrácz úton laktak egy kis félkomfortos lakásban; a mellettük lévő egyszobás kis lakásba tudott költözni a nagymama, ott élt tizenhárom évig. Nagyanyám igazi gazdaasszony volt: a kicsi udvaron szőlőt telepített, különböző zöldségeket nevelt, még gyümölcsfája is volt,

úgyhogy ő azt nagyon betelepítette. Aztán később a lányához, Zsámár Margithoz költözött Győrbe és haláláig, kilencvenhét éves koráig ott lakott.

Nagymamám haláláig teljes szellemi frissességben élt, az utolsó éveiben is még tanítványai voltak, akiket zongorára, németül, franciául tanított. A könyvtára német és francia nyelvű volt, mert Szombathelyen, az apácazárdában járt iskolába, és ott minden képzést megkapott.

A nagyszüleim tizenkét gyerekéből három még kiskorában meghalt (az egyik bélhurutban, egy másikat a dada leejtett), és megmaradt kilenc. A lányok általában tanítónők lettek vagy tanárok, a fiúk közül pedig több bíró, jogász meg állatorvos lett. A legnagyobb fiú, aki premontrei pap lett volna, és már el is indult, tüdő tbc-ben korán meghalt, de előtte még ki is kellett lépnie a papságból. A családban mindig volt egy-egy gyerek, aki ilyen tragikusan korán meghalt. Az egyik nagynéném tanárnő volt Szekszárdon; az első unokatestvéréhez ment férjhez, de aztán pár hónap múlva öngyilkos lett. Egy másik kislány egy háborús sebesült félkarú és vak emberhez ment Temesváron férjhez, aztán ő is korán meghalt, a férje is, a kislányuk meg ottmaradt árván hétévesen. Másik nagynéném felnőttkorában megvakult. A másodiknak született fiú György nevű gyermeke is vakvezető kutyával járt. Táblabíró lett ez a fiú, szóval nagyon értelmes volt, de nehezen tudott olvasni, és úgy tölthetett be a bíróságon ilyen magas állást, hogy felolvasták neki az iratokat.

Zsámár Margit nagynéném is tanítónő volt, a férje, Jámbor Kálmán az első világháborúban egy kórházvonatnak volt a parancsnoka, később pedig Győrben volt tisztifőorvos. Öt gyerekük volt, egy fiú- és egy lányikerpár és még egy kislány. Az egyik fiú katonatiszt lett, elvégezte a Ludovikát, a másik a Szent Imre Kollégiumban lakott egy darabig. Egyikük fiatalon meghalt betegségben, a másik emigrált, ahogy a két ikerlány is (Németországba, illetve Svédországba), a legkisebb lány pedig még fiatalon öngyilkos lett. Margit néni egyházi iskolában volt tanítónő, aztán '45 után el kellett tűrnie, hogy ide-oda dobálják, csak hogy taníthasson. Amikor elindult a második világháború után a proletárdiktatúra, akkor a Margit néniék lakását feldarabolták és idegeneket is beköltöztettek hozzájuk. Margit nagynéném végül megvakult és öregotthonba került, de egy nagyon szép, jó intézménybe, egyszobás, összkomfortos lakásrészbe.

Édesapám legfiatalabb öccse, Zsámár Jenő másfél éves volt, amikor az édesapjuk meghalt. Jenő bácsi harmincéves korában Kínába ment misszionáriusnak. Kínai nyelven sok könyvet írt, olyan fogalmakat alkotva, mint a misztika és dogmatika, egy csomó új írásjelet vezetett be, szóval tulajdonképpen nyelvújított. Tíz plébániaszerűséget is építtetett Kínában, amelyikék ugyan nem voltak tornyosak, de szép, nagy épületek voltak. Fúrt, faragott is, például megcsinálta a villanyvilágítást azzal, hogy egy szamarat befogott és körbe járatta, és így aztán „dinamó” is volt a parókiában.

A kínai kommunista rendszer aztán lerombolta ezeket a templomokat, és akkor Jenő bácsi először Makaóba ment – ami korábban portugál gyarmat volt –, és amikor arra is rátették a kezüket a kommunisták, akkor került Formosába, vagyis Tajvanba.¹ Ott egy női szerzetesrendet teremtett és egyúttal ipari, kereskedelmi iskolát alapított egy-egy szép, nagy épületben. Magyar-francia-spanyol nyelvű enciklopédikus szótárt indított el százezernyi tétellel, amely a legősibb kínai irodalom és kultúra anyagát is feldolgozza. Ebből Taipeiben és Párizsban 52 év munkájával hétkötetes, kilencezer lapnyi kínai-francia enciklopédikus szótárt adtak ki Grand Ricci címmel, kellően méltatva Zsámár Jenő kezdeményezését. Jenő bácsi '74-ben halt meg, éppen hetven éves volt.

Apa

Édesapám nagyon sikeres volt a jog- és államtudományi doktorátusával. Pécsett, a Nagy Lajos Gimnáziumba járt; a nyolc gimnáziumi év alatt végig jeles tanuló volt, úgyhogy a tizenkét gyerek közül tulajdonképpen ő volt a legokosabb. Édesapám először papnak készült – azt hiszem, ez inkább a nagymamámnak volt a kívánsága – , ciszter novícius is volt, de aztán kilépett. Huszonháromtól huszonnyolc éves koráig

¹ Tajvant régebben Formosa néven ismerték a portugál gyarmatosítók adta elnevezés alapján (*Ilha Formosa*; “Gyönyörű Sziget”)

katona volt, az első világháborúban először az orosz fronton harcolt, utána az olasz fronton is; a gyalogságnál volt hadapród őrmester, azt hiszem. A kecskeméti, illetve egy budapesti ezrednél szolgált, ahol háromezren voltak, de közben tízezrek haltak meg, csak állandóan föltöltötték őket. Egy kis szűkszavú naplót írt arról, hogy hol és mikor voltak, meg hogy „olasz fronton: tízezer halott”... vagy egyszer csak úgy beírta: „signum laudis” (valószínűleg ő kapott ilyen), de semmi több, önmagáról semmit sem írt. Nekünk később egy szót sem beszélt a háborús évekről.

Már az érettségi után feljött Pestre és itt jog- és államtudományi diplomát szerzett. Jó tanuló volt, de nehezek voltak az egyetemi évei. Az emlékiratában azt írta, hogy tulajdonképpen kenyéren és vízen élt, amíg tanult, mert otthonról nem nagyon kaphatott semmit, hiszen kilencen voltak testvérek. Éjszakánként leveleket címezett valamilyen intézménynek, ilyen alantas munkával tartotta fenn magát.

A nagyszüleim családjában kialakult az a szokás, hogy közvetlen kapcsolat nem nagyon volt a családtagok között. Ez nemcsak azt jelenti, hogy nem csókolták meg egymást – egészségügyi okból is, mivel az egyik gyereknek tbc-je volt –, hanem még a beszéd is bizonyos fokig le volt csöndesítve – nagyapám tanárember volt, és körülvette a tizenkét gyerek, szüksége volt arra, hogy nyugodtan tudjon dolgozni. Édesapám azt írta az emlékirataiban, hogy édesapja a halála előtt szólította őt először Jóskának, addig csak fiamnak mondta.

Aztán ez megmaradt a családban; édesapámmal való viszonyomban is megvolt ez a távolságtartás. Édesanyámmal nagyon jó kapcsolatunk volt: nagyon sokat volt velünk, kisiskolás koromban mindennap fölmentünk a Mártonhegyi úton a Szabadság-hegyre a fogaskerekű svábhegyi állomásáig, szóval jól tartott bennünket, sokat adott a sportolásra, művelődésre, de valahogy ő is fölvette ezt a szokást: ő se csókolt meg se engem, se a húgomat soha életében. Ami ezekből a családi viszonyokból következett, az tulajdonképpen máig megvan: én a kislányomat egyszer sem csókoltam meg, pedig annál közvetlenebb kapcsolatot, mint amit vele tartok szinte nem is tudok elképzelni.

Édesapám nem mesélt el nekünk semmit, viszont leírta a család történetét, egy rendes emlékiratot, de ezt nem beszélte meg annak idején velünk, csak halála előtt a húgomnak adta oda azzal, hogy ez senkinek sem adható tovább. Oda mindent leírt

nagyon részletesen az ükapától kezdve a dédapáig, az édesapjáig, testvérekig. Az összes iratot (naplót, a családdal kapcsolatos följegyzéseket) a halála után ismertük meg, és én csak 2003-ban kaptam meg a húgomtól az egész paksamétát. Volt egy csomó fényképe is édesapámnak, azokat – nem tudom, miért – elégette.

Édesapám a háború után az Iparügyi Minisztériumban miniszteri fogalmazóként kezdte a pályáját, azután volt segédtitkár, dolgozott a törvényelőkészítési szakosztályon, végül kinevezték az elnöki osztály főnökének. Persze mikor '45 után elindult a kommunista rendszer, kitétték, sőt két évre börtönbe, vizsgálati fogságba is került, de aztán a népbíróság bűncselekmény hiányában elengedte – viszont hol rendes nyugdíjat kapott, hol özvegyi nyugdíjat, hol meg semmit.

Anyai nagyszülők

Édesanyám, Igert Erzsébet egy siklósi sváb családból származott. Az anyai ősök Würtenbergből érkeztek Magyarországra valamikor a tizennyolcadik század elején. Asszimilálódtak annyira, hogy magyarul beszéltek, de még gyerekkoromban is némettel keverték néha a magyart. A sváb családokban szokás a családfakészítés; a nagyszüleim családjában ezt még a 18. században kezdték, a pontos évszámot nem tudom, de akkor indul az ő családfájuk. Ezt aztán Pécssett a nagymamám és édesanyám nővére rendezték, én őtőlük kaptam meg. A családfa azért különleges, mert az egyeneságiak összes testvérét feltünteti. Ezekben a sváb családokban legalább hat-nyolc gyerek született, és a halandóság miatt megtörtént, hogy az Erzsébet, az Éva vagy akármilyen más név még egyszer szerepelt, mert az első még kiskorában meghalt.

Igert Ödön, a nagyapám 1872-ben született, Siklóson lakott, ott volt egy kis szatócsbolt-szerű vegyeskereskedése. A feleségével, Wagner Jankával 1896-ban kötöttek házasságot. Nagyapám egy Hock nevű képviselő² Nemzeti Pártjának volt a

² Hock János (1859-1936) katolikus plébános, politikus és író. 1887-től folyamatosan tagja volt a képviselőháznak. Először, mint szabadelvűt Somogy megyében választották országgyűlési képviselőnek, majd nemzeti párti, újból szabadelvű képviselő, Bánffy Dezső híve, 1910-től a Justh-párt tagja, később Károlyi Mihály híve lett. 1889-től Budapesten kőbányai, 1912-től józsefvárosi plébános. Sikra szállt az általános választójogért, ellenzője volt Tisza István politikájának. 1918. november 1-jén a Magyar Nemzeti Tanács elnöke lett. Az új rendszerben is csalódott, ezért nyugdíjazását kérte és

siklósi képviselője, úgyhogy nagyon hazafias felfogású volt. Amikor a vegyeskereskedés már nehezebben ment, akkor az üzlettel együtt a testvéréhez költözött, Igert Antalhoz, akinek egy nagy vaskereskedése volt Siklóson egy emeletes, nagyobb, saját házban. A házukhoz száz-százötven méter hosszú telek tartozott, amelyik kinyílt egy hátsó utcára, és onnan kocsival is be lehetett járni. Gazdálkodók laktak általában a faluban, szőlőjük volt kint, és hogy be tudjanak állni, kellett a hosszú udvar. Nagypámék nem tartottak lovat, de a legtöbb helyen istálló is volt. A vízellátás, villamosenergia rendelkezésre állt, csak kint volt a vécé. Akkor még nem fejlődött várossá Siklós.

Siklósnak nagyszerű strandja volt, egy melegvíz forrásnak a vize átfolyt az uszodán, úgyhogy nem kellett visszakeringtetés, hanem csak mindennap leürítették az egészet és átmeszelték, a víz pedig állandóan folyt az uszoda medencéjébe, és túl is folyt azon. Nagyon kellemes, jó meleg víz volt. Az elfolyó víz patakszerűen folyt tovább a falun; az asszonyok ott szokták mosni a ruhaneműket – általában klopolták. Ezek érdekes dolgok voltak, és hát az uszoda nagyon finom volt. Most már ez sajnos bezárt, kijebb épült egy modernebb uszoda, de azt még nem láttam.

A siklósi vár oldalában, a nyugati oldalon cigányok laktak a hegyoldalba vágott barlanglakásokban, de soha semmilyen problémát nem okoztak. Egyrészt faművesek voltak, hiszen akkor az összes dézsát és nagyon sok egyéb szerszámot, evőeszközt is fából faragták. Ez foglalkoztatta részben a cigányokat, másrészt minden nagyobb vendéglátóhelyen volt a cigányprímás mellett bőgős meg másodhegedűs, sőt cimbalmos is.

A nagyszüleimnek három gyereke volt: Márta, Erzsébet (az én édesanyám) és Lajos, aki a siklósi márványbányának a vezetője volt, mint aknász ő szervezte meg a bánya munkálatokat. Az ő családja továbbra is Siklóson lakik. Nagyon szép háza van a

visszavonult a politikától. A Tanácsköztársaság kikiáltása után először Csehszlovákiába, majd Bécsbe, végül az USA-ba emigrált. Onnan visszatért Európába: Párizsban, majd ismét Bécsben élt. Több cikkben bírálta a Horthy-rendszert, ennek ellenére, 1933-ban hazatért. A külföldön írt cikkei miatt többrendbeli nemzetgyalázás és kormányzósértés vádjával bíróság elé állították és egyévi börtönre ítélték.

fiatalabb Igert Lajosnak; két fia van, most már azok is megházasodtak, úgyhogy az Igert ág így szépen tovább él. Nagypám testvére volt Igert Antal, akinek Siklóson volt egy nagy vaskereskedése. Ők rokonságba kerültek a pécsi svábsággal és magyarsággal, tulajdonképpen még a híres Hamerli kesztyűgyárossal is. Mind iparosok voltak, úgyhogy a pécsi és siklósi család nem annyira szőlőműves, mint iparos volt. Rézárukat gyártottak annak idején a kávé- és teafőzéshez.

Édesanyám édesapja még a születésem előtt meghalt, viszont a siklósi nagymamát nagyon jól ismertem, gyerekkoromban nyaranként mindig ott voltunk náluk két-három hetet. Akkor még fönntartották a fűszerüzletet, és volt a siklósi hegyen szőlőjük is egy kis házzal, ott laktunk mi az édesanyámmal nyáron. Édesapám Pesten dolgozott a minisztériumban, viszont mi az egész nyarat vagy a Balatonon, vagy Siklóson töltöttük. Édesanyámék családjában másféle emberi viszonyok voltak, mint édesapáméknál, nekünk a nagymamával nagyon jó volt a kapcsolatunk.

Nagypám, Igert Ödön negyvenhat éves korában halt meg, a felesége viszont hetvennégy évig élt – mi Janka tántinak hívtuk, később ő lett a pécsi nagymama. Amikor özvegyen maradt, eladta a szőlőbirtokot, később pedig Siklóst földadva Pécsre költözött édesanyám nővéréhez, Mártához – aki egy szakgimnáziumban tanított –, és aztán vele lakott Pécsen, ott is halt meg.

Anyja

Édesanyám Siklóson kezdett iskolába járni. Szeretett volna orvosi egyetemre menni, ezért tizennégy éves korától magántanuló lett Kiskunfélegyháza valamelyik fiúgimnáziumban, ahol az igazgató lakásában lakott, mint amolyan fizetős vendég; a szülei fizették a kvártélyt. Ott érettségizett és utána az orvosi egyetemre iratkozott be Pesten; a Regnum Marianum kollégiumában lakott, amíg egyetemre járt. Kilenc félévet el is végzett, bár később azt mesélte, hogy tulajdonképpen inkább a Böcsészkarra járt be, mint az orvosi óráira; Cholnoky Jenőt³ hallgatta, az irodalmárok

³ Cholnoky Jenő (1870-1950): író, földrajztudós, tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, előbb a Műegyetem vízépítési szakán, később filozófiai doktorátust szerzett. 1905-1919 között a Kolozsvári Tudományegyetem rendes tanára, majd tanszékvezetője volt. Miután a románok

közül meg Riedl Frigyest.⁴ De aztán férjhez ment édesapámhoz, és a középosztályban az volt a szokás, hogy a férfi keres, ő tartja fenn a családot, a nő pedig neveli a gyerekeket. Édesapám 34 éves volt, amikor a szüleim '24-ben összeházasodtak. Később a húgom tulajdonképpen az anyai pályát vitte tovább: az orvosi egyetemet, amit édesanyám nem tudott befejezni a lánya járta ki, és egy darabig aztán ott is dolgozott Pécsen a kórházban, majd gyermek kardiológus lett Budapesten, a Heim Pál Gyermekkórház szakrendelőjében.

Gyerekkor, iskolás évek

Kisiskolás kor

A Pongrácz úton régi kis házak álltak: húsz négyzetméteres szoba, mellette egy pici főzőfülkeszerűség meg egy kis mosdó – ebből állt a családi ház, itt születünk mind a ketten, a húgom és én. A szomszéd lakásban lakott a nagymama. A Pongrácz útról elkerültünk Budatéténybe, ott egy nagyon szép villát bérelt ki édesapám, ő akkor segédtitkár lehetett a minisztériumban. A nagymama oda már nem jött velünk, akkor ment a nagynénémhez Győrbe, és aztán már ott lakott végig. Az első elemi Budatétényben jártam. Összevont osztályok voltak: mi, elsős fiúk a harmadikos fiúkkal jártunk együtt, és a lányok ugyanígy, mert akkoriban teljesen szeparálva folyt a tanítás. Következő évben a Németvölgyi útra költöztünk, és második elemitől kezdve már a Németvölgyi útra jártam, abba a csudaszép mackós iskolába. A húgom

bevonulása után menekülnie kellett Kolozsvárról, Budapesten földrajzi szakértőként beosztották a béketárgyalásokat előkészítő bizottságba. 1920-tól 1940-ig a Budapesti Tudományegyetem földrajz tanszékének tanszékvezető tanára volt.

⁴ Riedl Frigyes (1856-1921): irodalomtudós, egyetemi tanár, esztéta, a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja. Előbb főreál iskolai tanár, majd 1904-től a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékének vezetője volt. Előadásaiiban a magyar irodalom teljes történetét tárgyalta, szemináriumain – elsőként a magyar egyetemi oktatásban – személyes, baráti hang honosodott meg, így tudta közel hozni tanítványai számára a múlt irodalmi értékeit. Számos középiskolai tankönyv, tanulmány és cikk szerzője volt, legnagyobb jelentőségű könyvét Arany Jánosról írta. Színházi, színháztörténeti vonatkozású művei is jelentősek, melyek egyetemi előadásai nyomán keletkeztek.

is ugyanoda járt, csak ő a lányiskolai részbe. A két világháború között a gimnáziumban is elválasztották a fiúkat és a lányokat; még külön kapuk is voltak a legtöbb helyen.

A következő évben költöztünk a Muskotály utcába; itt egy hosszú erkélyes, kétemeletes ház második emeletén laktunk. Ez már négyszobás lakás volt, illetve a cselédlánynak volt egy külön félszobája a konyha mögött. Nem volt központi fűtés, tehát nem az egész házat fűtötték, hanem külön-külön a lakásokat: négy szoba között volt egy kis kamra, és abban egy hőlégalorifer nevezetű kis kazán. Ezt egyszer kellett megrakni, mert folytonégő volt; fölül voltak a szobák felé rácsok, azokon alul-felül járt a meleg levegő. Ez persze azzal járt, hogy a szenet föl kellett cipelni, és azt nem a cselédlány, hanem én cipelgettem. Az alagsorban mindenkinek volt egy pincerésze, ott volt a szénmennység, ami egy-egy téltre kellett, meg később az volt az óvóhelyünk, amikor éppen Budapesten tartózkodtunk a háború alatt, és nem Balatonszepezden.

A cselédlányunk egy öszödi lány volt. A negyvenes években kétszer is a minisztérium öszödi üdülőjében nyaraltunk két hétig; ami most a kormányüdülő, az az Iparügyi Minisztériumnak volt az üdülője, akkor tele volt az ország ilyen vállalati meg minisztériumi üdülőkkel. A szüleim Öszödről hozták föl a cselédlányt, egy kis fiatal lányt. Annak idején szokás volt ez, egy lehetőség a falusi lányoknak, hogy fölkerültek családokhoz, amíg meg nem házasodtak. Őneki minisztériumi altiszt lett a férje (szintén egy parasztfiú volt az altiszt), és aztán polgári család lett belőlük. Olyan jó kapcsolatunk volt, hogy amikor '45 után az édesapám börtönben volt két évig, még a népbírósági tárgyalásra is eljött, hogy tanúskodjon mellette (akkor persze már nem volt a cselédlányunk), sőt még az édesanyám születésnapjára is szokott virágot hozni.

A magyar középosztály folyamatos megújulása elsősorban a parasztságból történt. Az egyik mód az volt, hogy a jó tanuló gyerekeket már a jegyző, a tanító vagy a pap fölkarolta és igyekezett továbbtanulásra rávenni, illetve hát a lehetőséget biztosítani. A másik meg – éppen úgy, ahogy minálunk is volt –, hogy a cselédlányokat össze

lehetett hozni egy fiatalemberrel valami ismeretség révén, mondjuk a papságtól vagy valaki vidéki tisztviselőtől ajánlva. A mi cselédlányunk is egy altiszttel házasodott, és a családja következő vagy a harmadik generációja már tanult középosztálybeli lehetett.

Édesapám úgy rendezte, hogy mindenkinek legyen külön szobája. Amikor nyáron Alsógyenesen, Keszthely mellett nyaraltunk, kis házat béreltünk, amiben szintén négy szoba volt: a szülőknek is külön és a két gyereknek is. Tulajdonképpen családi barátságok sem nagyon voltak, mi eléggé szeparáltan éltünk. Édesapámnak egyetlenegy – nála rangban alacsonyabb beosztású – kollégáját ismertük csak, aki agglégény volt, és édesapám mindig meghívta a karácsonyi gyertyagyújtásunkra. Ő volt az egyetlen munkatársa, akit ismertem, de amikor édesapámat temettük, a kollégái szép számban ott voltak, szóval tulajdonképpen szerethették őt, csak hát olyan szerencsétlen volt az élete, hogy nem nagyon tudott barátkozni.

Az elemiben nagyon jó tanítónk volt: Rupnik Károly, kiváló, magyar szellemű tanár. Tavasztól veteményeskertünk volt az iskolában, télen meg korcsolyapálya volt: fölöntötték az iskolaudvart, úgyhogy ott nagy korcsolyázás folyt. Elvittek bennünket táborozni nyáron, azt hiszem, kétszer is voltunk két-három hetes táborban – én akkor kerültem ki először a családból. Ugod volt az egyik táborozás helye, az Pápától délnyugat felé van valahol, egyszer meg főtt voltunk a Gerecsében. Ott mint cserkészapródok voltunk; annak idején a gimnáziumban voltak a cserkészek, és az elemiben – héttől tízéves korig – pedig farkaskölykök, illetve cserkészapródok. Az elemiben végig kitűnő tanuló voltam, tulajdonképpen minden egyformán jól ment.

Gimnáziumi évek

Negyedik elemi után a Ciszterci Rend Szent Imre Gimnáziumába kerültem a Villányi útra, illetve az akkor még Szent Imre herceg útja volt. Kiváló iskola volt, nagyon jó alapokat adott. Ötven osztálytársam volt vagy ötvenhat, úgyhogy az évfolyamon az „a” és „b” osztályban együtt több mint százan voltunk. A ciszter tanárok közül Brisits

Frigyes⁵, Rajeczky Benjamin⁶ és Gimesi Nándor⁷ egyetemi magántanárok voltak. Ezek a szerzetestanárok úgy éltek a rendházukban, mint egy panzióban, úgyhogy családi és egyéb problémájuk nem volt. Még délután is mehettünk hozzájuk. Emlékszem, egyszer elmentem Rajeczky Benjaminhoz; az énektanárunk volt, a gregoriánt tanulmányozta erőteljesen, és ő volt aztán a cserkészparancsnokunk is. Minden nyáron mentünk cserkész táborba, vízitáborba.

A cserkészlet mellett kötelező volt a levante-mozgalom, de tulajdonképpen ez egyáltalán nem volt harcias. Például fölmentünk a Sas-hegy tetejére, és onnan meg kellett határoznunk, hogy a Bazilika hány kilométerre lehet, vagy a vasútállomások hány kilométerre vannak. Mint leventéknek légoltalmi szolgálaton kellett részt vennünk annak idején, '42-'43-ban. Légoltalmi szolgálatot teljesítettünk, ami azt jelentette, hogy különböző gyárakban voltunk éjjel elszállásolva, hogy ha lett volna valamilyen probléma vagy bombázás arrafelé, akkor mi lettünk volna azok, akik a megfelelő rendelkezéseket végrehajtjuk.

⁵ Brisits Frigyes (1890-1969): irodalomtörténész, cisztercita szerzetes, tanár, az MTA tagja (1934-1949), az irodalomtudományok doktora. A teológiát a Zircen végezte el, közben Budapesten magyar-latin szakos tanári oklevelet szerzett. A ciszterci rend Szent Imre Gimnáziumának 1914-től tanára, 1939-től 1948-ig igazgatója volt. A budapesti tudományegyetemen 1935-től magántanár. 1927-től a rendi tanárképzőn a magyar irodalom tanára. 1919-26-ban szerkesztette és magas színvonalra emelte a Magyar Középkor című lapot, titkára volt a Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak. Tudományos hírnevét elsősorban Vörösmartyról szóló tanulmányainak köszönhette; kutatásainak java részét a költő Összes műveinek kritikai kiadásában tette közzé. Számos gimnáziumi olvasókönyvet állított össze.

⁶ Rajeczky Benjámin (1901-1989): Erkel- és Kossuth-díjas zenetörténész, népzene kutató. 1917-től a ciszterci rend tagja volt. A húszas években teológiát tanult az innsbrucki egyetemen, ahol 1926-ban a teológia doktora lett. Ugyanitt a zenei tanszakon folytatott zenetörténeti tanulmányokat Rudolf von Fickernél. Hazatérése után 1926-1945 között a budapesti Szent Imre Ciszterci Gimnázium tanára volt. 1932-1935-ben Kodály Zoltánnál zeneszerzést tanult a Zeneművészeti Főiskolán. 1933-tól a Magyar Énekoktatók Országos Egyesületének főtíkára volt. 1945-1950-ben a ciszterci rend priorja Pásztón és a népzene lektora a Pázmány Péter Tudományegyetemen. 1950-től 1960-ig muzeológus a Néprajzi Múzeum népzenei osztályán. 1960-1967-ig az MTA Népzene kutató Csoportjának igazgatóhelyettese majd megbízott igazgatója, 1967-től az MTA Zenetudományi Intézetének tudományos főmunkatársa volt. A Zeneművészeti Főiskola zenetudományi tanszakának megbízott tanára, az International Folk Music Council tagja. 1940-től a középkori magyar zenetörténet, a gregorián és a magyar népzene területén végzett kiemelkedő tudományos kutatómunkát.

⁷ Gimesi Nándor (1892-1953): cisztercita botanikus, növényfiziológus, citológus, hidrobiológus, egyetemi tanár. Mint ciszterci szerzetes 1913-17-ben teológiai és természetrajzi tanulmányokat folytatott. Budapesten 1920-ban avatták bölcsészdoktorrá. 1918-tól középkorai tanár volt Budapesten, Egerben és Székesfehérváron. 1943-tól 1952-ig a budapesti egyetem tanára, a növényélettani tanszék, majd haláláig a botanikus kert vezetője volt. Szakterülete a növényélettan és sejttan volt, amelynek egyik magyarországi megalapozója lett. Jelentősen fejlesztette a mikrofotográfia technikáját is. 1948-tól az MTA tagja volt.

Még karácsonyi szünetre is kaptunk feladatokat. Hetedikben vagy nyolcadikban például arról kellett dolgozatot írnom, hogy Dante poklában hogyan helyezném el a magyar irodalom szereplőit. Nagyon sajnálom, hogy ebből nincs példányom, mert több mint tíz gépelt oldal lett ez a dolgozat. Sigmond Lóránt volt akkor a magyar- és franciatanárom, tulajdonképpen neki írtam ezt.⁸ Szóbeli érettségin Kemény Zsigmondot kaptam meg Jósikát, egyszóval az irodalmat alaposan körbejártuk a nyolc év alatt.

Nekem a Magyar Tudós Társaság volt a legfontosabb, amelyik 1848-at elindította 1825-ben: Vörösmartyék és a többiek. Én Arany Jánost nagyon nagyra tartottam, máig a Toldit tartom a legmagyarabb magyar irodalmi műnek. Brisits Frigyes, aki az igazgatónk volt a nyolcadikosoknak tartott bölcseletet, azon kívül pedig nekünk negyedikben vagy ötödikben a magyartanárnk volt. Arany Toldiját ő tanította; jó fél éves anyag volt, szinte az egészet memoriterként kellett tudni – annak idején a memoriter volt a fő észcsiszoló. Sőt Brisits Frigyes (aki mondom, egyetemi magántanár is volt) egy-egy fogalmazványt is lediktált nekünk az énekekről. Nekünk is össze kellett állítanunk valamit, de ezzel ő tulajdonképpen megtanította, hogy egy fogalmazványt hogy kell fölépíteni.

Évente farsangi meg egyéb műsorokat csináltunk; az egyik évben lengyel menekült diákok, akiknek gimnáziuma is volt a Balatonnál⁹ egy Moliere darabbal itt szerepeltek a mi színpadunkon, meghívták őket a Szent Imre Gimnáziumba.

⁸ Sigmond László, rendi nevén Lóránt (1911-1964): cisztercita szerzetes, magyar-francia szakos tanár, apáti helytartó. 1937-1944 között a Cisztercita Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumában tanított, majd táborigényes lelkészi szolgálat és rövid második budapesti tartózkodás után 1946-ban novíciusmesternek, a cisztercita rendi növendékek spirituálisának és teológiai tanárnak nevezték ki Zircen. 1950-ben, amikor Endrédy Vendel zirci apátot letartóztatták, és a rendet a kommunista állam feloszlatta, a Szentszék Sigmond Lórántot nevezte ki apáti helytartónak. Az egyre növekvő veszély ellenére Sigmond folytatta a novíciusok felvételét és nevelését: kis csoportokban gyűjtötte össze az illegálisan fölvetett fiatalokat, így több évfolyam teológiai képzéséről gondoskodott – egyrészt magánúton, a világi élet keretei között, másrészt egyes egyházmegyei szemináriumokban. 1961 tavaszán letartóztatták, első fokon tíz, második fokon hét év börtönre ítélték. 1963 tavaszán amnesztiával szabadult, ettől fogva a pannonhalmi szociális otthonban élt. 1964-ben veserákban halt meg.

⁹ 1940-től 1944-ig a balatonboglári művelődési házban lengyel menekült diákok számára működött gimnázium.

Érdekes, hogy annak idején az iskolai füzetek mindegyikén rajta volt a „Nem, nem, soha!”, és a trianoni ország Nagy-Magyarországhoz képest egy kis térképen, de tulajdonképpen nem emlékszem arra, hogy a történelemtanulás idején túl sokat foglalkoztunk volna Trianonnal; ez valahogy szégyen volt inkább, a győztes hatalmak szégyene.

'43-ban érettségiztünk. A gimnáziumban volt egy jó barátom, K. Dénes. Osztálytársak voltunk, de ővele még cserkész táborban is szerettem egy sátorban lenni, mert rendszerető, figyelmes, rendes gyerek volt. Negyedévenként megjelenik a ciszterci gimnáziumnak egy kis öregdiák füzete, és az egyikben – az ötvenéves érettségi találkozási környékén – Dénes megköszönte a tanárainak és a diáktársainak, hogy bár minden őse zsidó, erre soha senki nem tett semmiféle megjegyzést. Ez annak idején egyszerűen nem volt téma köztünk – nem úgy, mint most, mikor minden beszélgetés valahogy ide lyukad ki. Ők kikeresztelkedtek, azért járhatott Dénes ciszterci gimnáziumba, mert már katolikusok voltak. Mi akkor nem tettünk, de nem is észleltünk különbségeket.

Később gondolkodtam azon, hogy tulajdonképpen mi volt benne a másság. Egyrészt az, hogy Dénes barátom nyolc éven keresztül mindig tiszta jeles volt; a zsidóságnak mondjuk a tanulás, az fontos dolog. Én nem voltam színjeles, ugyan elégségesem életemben soha nem volt, de voltak tantárgyak, amikből csak jó voltam és nem jeles. Emlékszem, amikor a Cuha völgyében voltunk cserkész táborban, egyszer ebéd utáni csendes pihenő volt, és nem mi voltunk a naposok, nem mi mostuk el a nagy kondért a hideg vízben, nem mi készítettük a rőzsét a tábortűzhöz. Mi csak lődörögtünk, néztük a Cuha-patakot, a bogarakat, ebihalakat meg egyebeket, Dénes meg egy faágon ült és olvasott – persze úgy, hogy azért a lába lent legyen a földön, mert tornából, azt hiszem, föl volt mentve. Mondom, mit olvasol? – hát a Faustot olvasta, de persze németül.

Dénes édesapja a csepeli Weiss Manfréd Művek valamelyik gyáregységének volt az igazgatója. Elég ritkán, de azért eljártam hozzájuk; a Márvány utcában volt egy családi házuk. Tulajdonképpen már nem is emlékszem, miről beszélgettünk mi egymással, amikor a villájukban voltam, de az nagyon megmaradt, ahogy a szobalányuk teljes díszben, köténnyel, bóbítával egy zsúrkocsin tolja be nekünk a

kakaót meg a süteményeket. Igen, ez a zsúrkocsis dolog a legemlékezetesebb. Tulajdonképpen nálunk is volt zsúrkocsi, de soha nem használtuk erre a célra.

Tulajdonképpen az egész történelem folyamán rasszistának elsősorban a zsidóságot lehet mondani, mert ugye, kirajzottak, az egész világon jelen vannak, de senki olyan összetartozást, mint az övék nem látott. A körülmetéléstől kezdve a zsidó temetőig, addig, hogy még az üzletben is külön fachok vannak a kóser húsnak, a kóser méznek... szóval ők azok, akik ma elsősorban, hogy úgy mondjam, rasszisták. Ennek nincs pejoratív vonatkozása, csak azt jelenti, hogy miután szétszéledtek az őseik, ők igyekeztek fenntartani az ősi hagyományt, amire büszkék is lehetnek, mert ez az ötezer évnek a története. Déneséknél ebből semmit sem lehetett látni, tulajdonképpen még azt sem, hogy ez a fiú zsidó. Csak most utólag, hogy így megköszönte nekünk, abban van benne, hogy minden őse zsidó. De ez akkor közöttünk nem volt téma.

Édesapám annak idején a ciszterci rendbe lépett be, mint novícius. Egerben volt először, aztán pedig Zircen egy darabig, de aztán kilépett, akkor ment el a háborúba. '45 után – talán a börtönben – közel kétszáz gépelt oldalnyit írt a hitről és vallásról, de tulajdonképpen azt mondhatnám, hogy a katolikus vallást inkább külsőségekben tartottuk. A karácsonyi énekeket, azt mind tudtuk meg az ünnepeket megtartottuk, de édesapám például soha nem jött el a templomba.

A gimnázium során nekünk egyrészt vasárnaponként kötelező volt misére járni, másrészt annak idején mindig kellett, hogy legyen diák, aki ministrál, mert reggelenként a gimnáziumban is volt istentisztelet. De én életemben egyszer sem ministráltam. Tulajdonképpen nem figyeltek oda a tanárok se, hogy ki milyen kapcsolatban van Istennel, egyházi dolgokról nem is beszélgettünk. Engem aztán az, ahogy '56 után VI. Pál pápa meg König bíboros Mindszentyvel kapcsolatosan eljárta elidegenített az egyháztól.¹⁰ De a ciszterci rendiek munkásságát meg a könyveit

¹⁰ Mindszenty József (1892-1975). Esztergom érseke, Magyarország hercegprímása, bíboros. 1949-ben koncepciók perben életfogytiglani fegyházra ítélték, amit később nyugati nyomásra házi őrizetre enyhítettek. Az 1956-os forradalom alatt kiszabadították a házi őrizetből. 1956. november 4-én az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén kapott menedéket, s itt tartózkodott 1971-ig, amikor – rövid vatikáni látogatás után – a bécsi Pazmaneumba távozott.

Az 1950-es évek végétől fordulat állt be a Vatikán kelet-európai politikájában. 1958-ban bekövetkezett haláláig XII. Pius pápa kitarthatott a „kommunistákkal nem tárgyalunk” alapelv mellett, utódja, XXIII. János pápa és az őt követő VI. Pál pápa

nagyra tartom; nagyon sok könyvem van kifejezetten csak azért, mert annak ciszter tanár a szerzője.

Még harmadik gimnazista koromban, '38-ban fölmerült a kérdés, hogy mi leszek. Szívesen lettem volna történelemtanár vagy levéltáros, vagy pedig – mint édesapám – jog- és államtudományi doktorátussal tisztviselő, de közben láttuk, hogy itt háború lesz. Arra jutottunk, hogy tulajdonképpen két foglalkozás lehet, ami semleges, amiben talán független maradhat az ember – bárki győz vagy foglalja el Magyarországot –, az orvos vagy a mérnök. És akkor alakult ki, hogy mérnöki pályára megyek. Megbeszéltem az édesapámmal, és ő is ezt javasolta, így kerültem a Műegyetemre, a Gépészmérnöki Karra.

Érettségi után, háború előtt

A Műegyetemen '43-ban Varga József¹¹, korábbi iparügyi miniszter (őalatta lett amúgy elnöki osztályfőnökké az édesapám) tartotta a kémiai technológia nevű

azonban – a katolikus egyház kelet-európai helyzetének javításáért – nemcsak tárgyalásokat kezdett, hanem államközi megállapodásokat is kötött a szocialista országok vezetőivel. Ehhez társult a hatvanas évek végétől megindult kelet-nyugati párbeszéd, az „enyhülés” folyamata, amelyben Mindszenty jelenléte és menekült-státusza a budapesti amerikai nagykövetségen egyre súlyosabb terhet jelentett a Vatikán, az Egyesült Államok és a magyar állam számára egyaránt. 1963-tól – VI. Pál pápa tudtával és támogatásával – az osztrák König bíboros rendszeres látogatásokat tett Mindszenty-nél, és óvatosan, de kitartóan próbálta őt Magyarország elhagyására rávenni – sokáig sikertelenül. 1971-ben VI. Pál pápa – követ útján - nyíltan felszólította a bíborost arra, hogy távozzon. Rómában a pápa garantálta Mindszentynek, hogy „mindig ő marad Esztergom érseke és Magyarország prímása”, azonban 1974 februárjában VI. Pál üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. Mindszenty 1971-től 1975-ben bekövetkezett haláláig Bécsben élt, ahova részben König bíboros meghívására érkezett.

¹¹ Varga József (1891-1956): vegyészmérnök. 1920-ban lett a Műegyetem tanára, 1939-1943 között iparügyi államtitkár, majd iparügyi miniszter, illetve kereskedelem- és közlekedésügyi miniszter is volt. 1943 és 1952 között a Műegyetem tanára, 1952-től a veszprémi Nehézvegyipari Egyetem tanára volt. 1932-től az MTA levelező, 1946-tól rendes tagja.

Az I. világháború idején a magyarsármási gázmezőkön létesített földgázhőbontó üzembe helyezését végezte, majd a hazai bauxitnak a cementgyártásban való hasznosítása foglalkoztatta. Legjelentősebb eredményei a műbenzinek és motorhajtó anyagok előállításához fűződnek. Eleinte főként a kőszenek nagynyomású hidrogénezésével foglalkozott. Ezen a téren nemzetközileg elismert felfedezése az ún. kénhidrogén-effektus (Varga-effektus) megállapítása. A II. világháború után a nagy aszfalttartalmu ásványolajok és kátrányok középnyomású hidrogénezésére dolgozta ki a nevéhez fűződő hidrokrakk-eljárását.

tantárgyat, és az egyik előadás során szembeállította az ipari kapacitásokat: hogy egyrészt mivel rendelkezik Amerika, másrészt a német oldalon mi áll rendelkezésre. Nagyon finoman beszélt, de nyíltszíni tapsot kapott a hatszáz jelenlevő gépészmérnök hallgatótól. Mindenki megértette, hogy itt nem a németek fognak győzni, hanem a Nyugat, és mondom, az egész évfolyam nyíltszíni tapsban fejezte ki a véleményét.

'43-ban itt nem volt sárga csillag. Négyen voltunk barátok, akik együtt szoktunk menni a Műegyetemre, és '44-ben a megszállás után, amikor mentünk a Horthy Miklós körtéren, láttuk, hogy az egyik kollégánkon ott van a sárga csillag. Úgy mentünk az egyetemre, vagyis nem tették lehetetlenné, hogy '44-ben ő egyetemre járjon, nem volt a magyarságra jellemző, hogy rasszista és fasiszta lett volna, amit ugye, itt elhirdettek, és máig ez van sajnós a közvéleményben.

Egyszer vettem egy könyvaukción egy 1943-as telefonkönyvet. Kiderül belőle, hogy '43-ban az összes zsidó ügyvéd gyakorolhatta a hivatását – a telefonkönyvben mindannyian benne vannak telefonszámmal, lakáscímmel. Van egy tisztí cím- és névtáram '41-ből, és abban benne vannak zsidó tisztek harminckilenc névvel. De még a felsőháznak is volt '41-ben két zsidó tagja, az oktatásügyi minisztériumban pedig a vallások között – a katolikus, református, evangélikus, baptista mellett – ott volt a zsidó egyház is. Közben Szlovákiában '38-ban már sárga csillag volt a megkülönböztetés, '40-ben pedig, azt hiszem, hetvenezer zsidót szállított ki Tiso Németországba.¹² Szóval azt szeretném, hogy ne tartsanak bennünket utolsó

¹² Szlovákia 1939 márciusában német segítséggel lett formailag független, valójában német bábállam. Jozef Tiso katolikus pap először Szlovákia miniszterelnöke, majd 1939-től elnöke lett. Az országban 90 ezer zsidó élt, akik a lakosság 4 százalékát tették ki. Mivel Pozsony a függetlenségét leginkább Magyarországtól féltette, mindent megtett, hogy a zsidóellenes törvényhozásban ne maradjon le Budapest mögött. Az első antiszemita törvények már 1939 áprilisában megjelentek, és 4 százalékban korlátozták a zsidók arányszámát különböző pályákon. Miután Magyarországon 1941 nyarán megszületett a harmadik zsidótörvény, a Pozsonyban szeptemberben megjelenő Zsidó Kódex - az ismételt egyházi tiltakozás ellenére - már faji alapon határozta meg, ki számít zsidónak. A zsidók számára kötelezővé tették a sárga csillag viselését, majd megkezdődött áttelepítésük a vidéki munkatáborokba. Az árjásítás során másfél év alatt majdnem 10 ezer zsidó üzletet, céget számoltak fel, vagy adtak keresztény tulajdonba.

A szlovák zsidókat elsőként deportálták az 1942 tavaszán Lengyelországban felállított megsemmisítő táborokba. Az akció az Eichmann képviselő Dieter Wisliceny SS-százados irányításával 1942 márciusában indult. A kormány a deportálások legalizálása érdekében törvényt készített, amely kimondta, hogy a zsidókat ki kell telepíteni, meg kell fosztani tulajdonuktól és állampolgárságuktól. Ezt a szlovák parlamentben egyedül a magyar kisebbségi képviselő, Esterházy János nem szavazta meg. Az első transzportot március végén ezer emberrel indították útnak Lengyelország felé. Őszig 58 ezer szlovák zsidót deportáltak.

csatlósnak és fasisztának, mert ez nagyon nem így volt, és ne kelljen foglalkozni az úgynevezett zsidógyűlölettel se, mert az se volt, csak a kommunista párt akarta így beállítani. Goldberger Leó, a nagy textilgyáros¹³ a telefonkönyvben benne volt telefonszámmal és lakáscímmel – hát Európában hol volt még ilyen 1943-ban?

Második világháború

Tudtuk, hogy előbb-utóbb Budapest is ostrom alá fog kerülni, ezért már '43-ban egész évre kivettünk egy balatonszepezdi házat, ennyi elővigyázatosság volt bennünk. Édesapám itt maradt a pesti lakásban, mert ő a hivatalhoz volt kötve, én följártam a Műegyetemre, de tulajdonképpen lent éltünk Szepezden, ahol végül is csak három napig tartott ténylegesen a háború. 1944 októberében édesapám Széllásira már nem tette le az esküt, inkább lejött ő is Balatonszepezdre, sőt egy darabig még a minisztériumi fizetését se vette föl.

A honvédség műegyetemistákból egy nagyobb létszámú társaságot kivitt nyugatra, de a többi itthon maradt. Én nem kerültem sorozásra, mert az egyik szemem öt-hat dioptriás volt születésemtől kezdve. Azért a csendőrök kerestek, mert az oroszok elől minden fiataalt be akartak sorozni, de a Beregfy-Berger-féle hadügyminisztérium¹⁴

¹³ Goldberger Leó (1878-1945) a magyar ipartörténet nevezetes alakja, aki a 20. század első évtizedeiben a hazai textilipar korszerűsítésében igen nagy szerepet vállalt. Az 1785-ben alapított Goldberger-gyár elnök-vezérigazgatója, a Gyáriparosok Országos Szövetségének (GYOSZ) igazgatója, a Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületének elnöke, a Magyar Külkereskedelmi Intézet igazgatósági tagja, a Magyar Nemzeti Bank főtanácsosa, 1935-től felsőházi tag. Korának ismert és nagyra becsült személyisége volt. Kapcsolatot tartott írókkal, tudósokkal, színészekkel, különböző szakmai és társadalmi egyesületekkel, jótékonyági intézményekkel, amelyek közül többnek a vezetésében is szerepet kapott. 1937-ben az ő anyagi támogatásával jött létre a József Nádor Műegyetemen a textilkémia tanszék.

A második zsidótörvény (1939) életbe lépése ellenére az iparügyi minisztertől külön engedélyt kapott, hogy megtartsa elnök-vezérigazgatói beosztását. Jó kapcsolatokat ápolt Horthy Miklóssal és családjával. Mindez nem mentette meg attól, hogy 1944. március 19-én, az ország német megszállásának első napján a Gestapo le ne tartóztassa és Mauthausenbe ne hurcolja. Bár megérte a tábor felszabadulását, 1945. május 5-én éhhalál következtében elhunyt.

¹⁴ Beregfy Károly (szül. Berger Károly, 1888-1946) sváb származású magyar vezérezredes, a Széllási-kormány honvédelmi minisztere, vezérkari főnöke, honvédség parancsnoka. 1912-ben avatták hadnaggyá, harcolt az I. világháborúban, majd 1919-ben már százados volt a Vörös Hadseregben. Horthy hatalomátvétele után tisztázta magát a Tanácsköztársaság alatt betöltött szerepével kapcsolatban. 1939–1941 között a Hadiakadémia parancsnoka volt. 1941-től a VI. hadtest, 1943-tól a 3. hadsereg, 1944-től az 1. hadsereg parancsnoka, melynek élén 1944 áprilisában súlyos vereséget szenvedett az előretörő oroszoktól. A csatavesztés okait vizsgáló bizottság személyes felelősségét állapította meg, ezért leváltották parancsnoki posztjáról.

Kezdetől fogva szimpatizált a Nyilaskeresztes Párttal, bár annak tagjai sorába nem léphetett be, mivel az érvényes rendelkezések értelmében honvédtisztek nem lehettek politikai pártok tagjai. Széllási 1944 október 15-én visszarendelte

alatt én nem is akartam volna katona lenni. Viszont honvédségi gyakorlaton kellett részt vennünk, így kerültem be hivatalosan a balatonfüredi hajógyárba, ott rendszeren, szerződés szerint dolgoztam '43-tól évközben is. Közben jártam a Műegyetemre; még az 1943/44-es tanév rendszeren megvolt júniusig, csak a következő ősszel zárták be.

'44-ben tehát én azon a címen tudtam kikerülni a Beregfy-Berger féle hadsereget, hogy kaptam egy hivatalos papírt arról, hogy műegyetmistaként munkagyakorlaton a balatonfüredi hajógyárban dolgozok. Itt két szerb hadifogoly is volt velünk, az egyik egy kovácsmester volt, és néha az ottani kováccsal csudálatos hangversenyt rendeztek – mondhatom, hogy zenét, mert csudálatosan kovácsoltak ilyen kézikovácsolással. Majdnem azt mondhatnám, hogy jó barátságban volt mindenki vele. A másik, az pedig újságíró volt, ővele németül beszélgettünk. Elmondta, hogy a németek a könyvtárát elpusztították, és együtt azon a véleményen voltunk, hogy se a német győzelem, se az orosz győzelem nem valami jó a magyarságnak. Tulajdonképpen eléggé azonosan láttuk a világot; ő nem volt titoisita, kommunista, de hát a hadifoglyunk volt. Hogy lett hadifogoly, hogyan került éppen a balatonfüredi hajógyárba, azt nem tudom. Jó néhányan a pilóták közül, akiket lelőttek itt Magyarországon területén Siklóra kerültek, a siklósi várban laktak, szóval mi valahogy a hadifoglyokkal is másként bántunk, mint ahogy másutt bántak, legalábbis abban a látókörben, amit én ismertem; azt mondhatnám, hogy szinte beépültek a lakosságba, nem volt velük ellentét.

Mi egy első világháborús tábornok egyik házában laktunk, egy tornácos, négyszobás parasztházban. A szállásadónk veje, egy akkori, a dunai frontot védő tábornok azt mondta, hogy még le lehetne menni Pécsre, mert ők tartják a frontot arrafelé. Édesapámnak is az volt a szándéka, hogy lemenjünk; úgy gondolta, hogy Pécs

Budapestre, majd másnap kinevezte honvédelmi miniszterré és a vezérkar főnökévé. Beregfy október 30-án kelt rendeletében Magyarországot hadművelési területté nyilvánította, és minden elérhető humán-, illetve gazdasági erőforrást a háborúnak rendelt alá. Megalakította a Hunyady SS páncélgránátos hadosztályt, a hadseregben - német mintára - bevezette a hungarista köszöntést és parancsot adott a dezertáló katonák agyonlövésére. 1946 februárjában a népbíróság halálra ítélte. 1946. március 12-én akasztották fel, egy napon Szélasival.

valószínűleg a háborúból ki fog maradni, mert olyan helyen fekszik, hogy azon csak átvonulni lehet. Ez így is volt, Pécssett tulajdonképpen nem is volt bombázás, szóval ott nyoma sem volt a háborúnak. El is indultunk, de csak Nagykanizsáig jutottunk, mert ott megtudtuk, hogy már több vonat nem megy le Pécsre, ezért visszamentünk Balatonszepezdre. Akkor nagyon sok veszteségünk lett, mert huszonhét nagy ládába csomagoltuk és föladtuk a holminkat; azt a postahivatal megőrizte egy darabig, de hát aztán széthordták, így a sok a fényképalbumunkat és más holminkat is akkor veszítettük el.

Szepezden meg Viriusz-telepen¹⁵ ukrán nemzetiségű magyar honvédség volt Kárpátaljáról; villákba költöztek, és aztán fenn az erdő oldalában fákat kivágtak és nagy tüzeket raktak az ottani cserépkályhákban. A túloldalon már ott voltak az oroszok.

Az angol bombázók Olaszországból Ausztria felé mentek és mindig a Balaton fölött gyülekeztek, ott fordultak aztán nyugatra. 1944-ig szabadon jöttek-mentek: ők se bombáztak minket, és a mi vadászgépeink se lőttek rájuk. Viszont Magyarországon is dobáltak az osztrákoknak címzett és németül írt Österreicher feliratú röpcédulákat. Ausztriában bombáztak is, ott dobták le a legtöbbet, de néha Magyarország fölött is ledobtak párat. Én Szepezden összegyűjtöttem egy pár röpcédulát és albumba raktam. Ezek között volt olyan, amit később a Hadtörténeti Múzeum elkért és kimásolt, mert nekik nem volt meg.

A világháborús röpcédulák mindegyikére rágépeltem a nevemet, hogy enyhítő körülmény legyen, ha megtalálják nálam, mert én mindkét oldalnak a röpcéduláit gyűjtöttem: amiket az amerikaiak dobtak le, amiket az oroszok dobtak le, illetve szórtak Budapesten, és még a nyilas röpcédulákat is. Én ezt az albumot nem mutattam meg Kéri Kálmánon kívül senki másnak. Ővele egyszer találkoztam a kilencvenes években a képviselők Fehér Házában, kezdte nézni, csak aztán elhívták

¹⁵ Balatonszepezd keleti végében található a Viriusz nyaralótelep, melyet a századfordulón Viriusz Vince hozott létre saját birtokán, aki komoly érdemeket szerzett a filoxéra járvány idején a szőlőültetvények védelmében és új fajták meghonosításában.

valami bizottsági ülésre, úgyhogy megbeszéltük, hogy majd átnézi ezt is meg az ötvenhatos albumomat is, csak közben aztán meghalt.

Mikor már a mi vadászgépeink is támadgatták ezeket a bombázó rajokat, akkor ők is elkezdtek bombázni nálunk. Amikor légiriadó volt, a balatonfüredi hajógyár dolgozóinak a tihanyi szerzetesbarlangokban kellett elbújniuk. Ezt azért nem vettük olyan nagyon komolyan, inkább kint néztük a fejleményeket. Például volt egy magyar vadászgép Tihany fölött, amelyik szinte súrolta a hegyet, aztán belevágódott a Balatonba, de még időben fölcsapódott, Füred fölött meg tudott fordulni és az országútra le tudta tenni a vadászgépet.

Balatonszepezdről lehetett látni éjszaka Székesfehérvár bombázását, a vasútállomás körüli bombázást; nagy villanások voltak és utána tüzek, ez nagyon-nagyon látványos volt. Amikor Lepsény környékén meg Enying körül voltak a nagy összecsapások – ami után az oroszok a Balaton déli vonalát elfoglalták –, az előző egy-két napban Szepezden lehetett hallani a magyar katonaság zenészgárdáját, ahogy harci indulókat játszottak, úgy vonultak végig a déli Balatonparton. Ezzel búcsúztak tulajdonképpen, mert már jöttek be délről az oroszok.

1945 után

Szepezdről '45 április végén szekérral lementünk Szakály-Hőgyészre, a pécsi vonalon innen indult az első vonat. Volt olyan szakasz, ahol egy ember ment a mozdony előtt azt vizsgálva, hogy nincs-e ott akna vagy megsérült sín, végig tud-e menni a vonat. Éppen május elsejére értünk Pécsre, ott volt a nagynéném, édesanyám nővére. Egy darabig ott élt a család, a húgom ott is maradt, mert ő a pécsi egyetemen tanult.

Budapesten azért maradt meg a lakásunk, mert az oroszok az ostrom alatt a második emeletre vezető lépcsőt kilőtték, úgyhogy nem tudtak feljönni és kifosztani. Így úsztuk meg a háborút.

Amikor hazajöttünk, elég nehéz helyzetünk volt, mert édesapámat, aki '45 előtt állami

tisztviselő volt bebörtönözték, két évig vizsgálati fogságban volt, míg a népbíróság bűncselekmény hiányában föl nem mentette. Egyik éjszaka elvitték, és csak két hét múlva tudtuk meg, hogy a Kozma utcai nagy gyűjtőfogházban van. Pontosan nem tudom megmondani, mikor, de '47 körül történt ez. Emlékszem, vittünk be neki a börtönbe ebédet, és édesanyám a kosár fenekére rávarrt egy vitorlavásznat, alá egy hártypapírt csúsztatott, azon folyt köztük a levelezés.

Az volt az egyetlen vád ellene, hogy állami tisztviselő volt; a proletárdiktatúra alatt a tisztviselőket vagy kitelepítették, b-listázták, vagy letartóztatták, mint az édesapámat. 1942-ben Varga József, műegyetemi tanár, vegyész lett a miniszter, akkor lett édesapám az Iparügyi Minisztériumban a törvényelőkészítési osztály alkalmazottjából az elnöki osztály vezetőjévé. Ez azért nem volt szerencsés, mert az elnöki osztályhoz tartoztak a személy ügyek. Ő semmi olyat nem tett, ami – mondjuk így, etnikum vonatkozásban – kifogásolható lehetett volna, de végeredményben azzal, hogy az elnöki osztály vezetője volt, még szerencse, hogy ennyivel megúsza és nem telepítették ki vagy nem ítélték el, mert ugye, bármibe bele lehetett kötni.

Annak idején a minisztériumban zsidó tisztviselők is voltak, és aztán volt egy időszak, amikor a zsidókat áthelyezték, illetve a hitleri nyomás miatt a minisztériumokból meg az állami szolgálatokból a zsidókat próbálták eltávolítani. Édesapámat ilyen szempontból nem vádolták. Miután neki ingyen bérlete volt a közlekedési eszközökön – a vasúton is, de a buszon is –, a buszos igazolványát éppen egy zsidó kollégájának adta, hogy az járjon azzal, szóval semmilyen ilyen vonatkozású probléma vele nem volt.

Amíg édesapám börtönben volt, nekünk semmi pénzünk nem volt, csak amit édesanyámmal ketten kerestünk, szóval elég nehezen éltünk. A Muskotály utcai lakásunk megmaradt, édesanyám egy darabig az egyik lakónál vállalt takarítást, emellett szabás-varrást vállalt bérbe. A húgom Pécssett járt egyetemre, ott is lakott a nagynénémnél, aki tulajdonképpen gondoskodott róla, viszont én itt Pesten folytattam a Műegyetemet. Próbáltam egy kicsit belesegíteni a háztartásba, például készítettem másnak a rajzait.

Aztán egyszer az egyik műegyetemi tanszéken egyszer véletlenül megláttam a tárlóban egy tervrajzomat, egy kétütemű autómotor teljes összeállítás tervét. Az enyémet rakták ki, és aztán beajánlottak valakinek, aki egy szabadalmi bírósághoz beadandó anyaghoz keresett valakit, aki a tervrajzokat megcsinálja. Én akkor egy-két hétre elvonultam a Miskolc környéki lakásába ennek a fiatal mérnöknek, aki ezt a szabadalmi anyagot készítette, annak a rajzait csináltam – szóval én is elég sok mindent kipróbáltam annak idején, hogy valahogy éldegéljünk.

Édesapám soha egy mondatot sem mondott nekünk a börtönről, arról, hogy mi történt, de azt hiszem, hogy talán nem bántották őt, nem tudom. A börtönben volt egy tervező részleg, mert sok mérnök került oda, és azt hiszem, ő talán egy ilyen részlegnél dolgozott, bár jogász volt, de jól tudott gépelni. Amikor a börtönből kiszabadult, akkor ő csak segédmunkás lehetett. Pesten egy építőipari vállalatnál volt segédmunkás, cserepet, meg téglát adogatott. Emellett hol kapott nyugdíjat, hol nem – akkor már hatvan év körüli volt. '56 körül tudószanatóriumba került, a Szent János Kórház C-pavilonjába, és ott is halt meg 1959-ben.

Felnőttkor

Pályakezdés

'49-ben végeztem a Műegyetemen, mert kilenc félévem helyett tizenegy lett a háború miatt, amikor nem nagyon volt egy ideig rendes tanítás. Az egyetemi társaság nagyon tisztességes, rendes volt. Pattantyús-Ábrahám Géza volt a gépészet professzora, az ő tankönyve, a *Gépek üzemtana* Amerikában is tankönyv volt egy időben.¹⁶ Muttnyánszki volt a statika előadónk, aki kitűnő tanár volt.¹⁷

¹⁶ Pattantyús-Ábrahám Géza (1885-1956) akadémikus professzor, nemzetközileg elismert tudós, a magyar gépészeti szakirodalom gazdagítója, a magyar műszaki felsőoktatás máig legnevesebb mérnökpedagógusa. 1907-ben gépészmérnöki oklevelet szerzett a József Műegyetemen, majd Zipernowsky professzor mellé került tanársegédnek az elektrotechnikai tanszékre. 1912-től a II. gépszerkeztani tanszék adjunktusaként tevékenykedett, majd 1930-ban kinevezték műegyetemi nyilvános rendes tanárnak a III. gépszerkeztani tanszékre.

Pattantyús-Ábrahám Géza mérnökgenerációk nevelője, a "Pattantyús-iskola" megteremtője volt. Számos tankönyvet írt, legjelentősebb a *Gépek üzemtana*, amely tizennégy kiadást ért meg. Tudományos munkáját a gyakorlattal való szoros

Tulajdonképpen ő volt az, aki leigazolt minket, mert a bíráló bizottság tagjaként ő döntötte el, hogy kit lehet visszavenni az egyetemre. Az egyetemen kipécézték maguknak azokat, akik például még akkor is cserkészetet vállaltak vagy valamilyen egyházhoz kötődtek, vagy a Szent Imre kollégistákat... szóval voltak, akiket kiszűrték, nem engedtek továbbtanulni. Az évfolyamtársaim közül nem sok ilyen volt, aki nem tanulhatott tovább a Műegyetemen.

1949-ben diplomáztam és mindjárt három helyre adtam be a curriculum vitae-t: a Magasépítési Tervező Intézetbe, a Ganz turbina osztályára meg a Dunai Tengerhajózáshoz. Oda mentem, ahova legelőször hívtak, a Magasépítési Tervező Intézetbe. Amikor beadtam az életrajzomat, az első mondat az volt, hogy a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumában érettségiztem – ezzel a mondattal kezdtem a pályafutásomat a proletárdiktatúra hajnalán, mert éppen '49-ben jelentette ki Gerő, hogy itt az lesz. Ez az önéletrajz megvan nekem, mert '56-ban a személyzeti osztályvezető remegő kézzel mindenkinek kiosztotta a szigorúan titkos személyzeti dossziéját. Mondták, hogy mindenki átírhatja. Mondogatták nekem akkor a titkárságon, hogy azt a mondatot jó lett volna kihagyni, vagy írjak mást, de hát én nem tudtam átírni. Itt van az eredeti, nem cseréltem ki.

1956

A legcsodálatosabb az volt, hogy 1956-ot megéltem – nem fegyverrel, csak járkáltam a városban, gyűjtöttem a röpcédulákat, újságokat. Megismételhetetlen, csodálatos

kapcsolat jellemezte. A dugattyús szivattyúk légüstjének méretezésére kidolgozott eljárását az egész világon *Pattantyús-módszerként* ismerik. 1952-ben Kossuth-díjat kapott.

¹⁷ Muttnyánszky Ádám (1889-1976): Kossuth-díjas gépészmérnök, egyetemi tanár. 1911-ben Budapesten szerzett gépészmérnöki diplomát. Két évig a Szilárdságtan Tanszéken volt tanársegéd, majd 1920-ig adjunktus a Műszaki Mechanikai Tanszéken. 1920-1938 között a Budapest-vidéki Kőszénbánya Rt pilisvörösvári bányájának előbb mérnöke, majd a bányauzem gépészeti főmérnöke lett. Ezekben az években szerzett gyakorlati tapasztalatainak hatása tükröződik későbbi oktatómunkájában: előadásainak, jegyzeteinek, könyveinek példanyagát jórészt ebben az időszakban gyűjtötte össze. 1938-ban visszament a Műszaki Egyetemre oktatni. Előbb az Alkalmazott mechanika tárgy előadására hívták meg, majd adjunktusként az Aerodinamika tanszék szélcatornáinak szerelését vezette. 1942-ben a Műszaki Mechanikai Tanszék vezetésére kapott kinevezést. A jegyzetkiadás kezdeményezőjeként igen sokat tett a hatékony mérnökképzés érdekében. Egyetemi tankönyveinek egy része 5, illetve 8 kiadást ért meg. Könyveit az ipari gyakorlatban is a fontos segédkönyvek közé sorolják.

dolog volt: egy nap alatt az egész országban mindenki elkezdett tíz-tizenkét pontot, tizenhat pontot fogalmazni, és mindenütt az volt a lényeg, hogy az orosz megszállás szűnjön meg, menjenek ki az oroszok és a pártállam helyett legyen szabad választás és többpártrendszer. Ötszáz évenként egyszer fordul elő, hogy a világ felé ennyire jó érzés magyarnak lenni.

Október 23-án a Bem téren nem, de utána a Kossuth téren ott voltam, amikor Nagy Imrét hívták, és ő azzal kezdte, hogy „kedves elvtársak”. Aztán szerencsére eljöttem, lövöldözésbe meg különösebb veszélybe nem kerültem. A Rákóczi úton sorban álltak a harckocsik, és az Astoriánál voltam éppen, amikor valahonnan lövés hallatszott. Az orosz katonák erre minden járókelőt falhoz állítottak; végigtapogattak bennünket, de aztán elengedtek. Persze nem lehetett bemenni az épületekbe, mert mindenki bezárta a kapukat.

Huszonharmadika után is bejártam a munkahelyemre, bár azt lehet mondani, hogy abban az évben szinte nem is folyt tervezés, csak a mi szakosztályunk dolgozott. Egy repülőtéri üzemanyagtárolót, terveztünk, de a többiek általában vagy pingpongoztak, vagy be se mentek, olyan világ volt. Egyik nap az utcán találkoztam a személyzetis nővel, aki tudta rólam, hogy nem vagyok párttag; kérdezte, be merjen-e jönni dolgozni – hát természetesen, mondtam.

A Fő utcában szintén voltak harckocsik; az orosz katonák, akik bennük álltak leszedték a sapkájukról a vörös csillagot, mert látták, hogy ez itt nem az ellenség. Mondjuk a Körúton meg a környékén szinte minden házba belelőttek, szóval romok voltak bőven, de ezek a katonák egyszerűen levették a vörös csillagot a sapkájukról, vagyis megtagadták a, a hadseregüket. Egyik nap a 49-es villamoson a Vámház körútnál azt láttam, hogy egy hatvan-nyolcvan fős csoportot, hadifogolynak kinéző katonákat kísérték géppisztolyos orosz katonák. Ezek mind dezertőrök lehettek, de hogy aztán mi történt velük, nem tudom – valószínűleg agyonlőtték őket.

'56 után olyan világ volt, hogy a röpcédulákért is akár életfogytiglant kaphatott valaki. Amit akkor gyűjtöttem az utcákon, jól elrejtettem, és még én is csak akkor mertem elővenni, amikor már kicsit könnyebb világ következett, a hatvanas évek közepe, vége felé. Akkor kiszedegettem és mindet beragasztottam egy albumba, hogy a kellő helyen összegyűjtve tartsam őket, de még a feleségemnek sem mutattam, mert ha

mondjuk kitudódik, hogy ő is tud róla, akkor nagyon csúnyán elbánhattak volna velem. Még én se nézegettem ezeket a röplapokat, el voltak téve. Volt fényképezőgépem is, de '56-ban nem fényképeztem – nem mertem. Jártam a várost, újságokat meg röplapokat próbáltam gyűjteni, de ez annyira titkos tevékenység volt, hogy mondom, a feleségemnek is csak '90-ben mertem megmutatni, előbb nem.

Múltkor itt járt Pesten Vladimir Bukovsky, egy tizenhat évig Londonban élt orosz emigráns.¹⁸ Neki megmutattam az albumot és megkértem, hogy írjon bele egy mondatot a mi 1956-unkról. Azt írta: „We all were politically born in 1956” – hogy politikailag mi valamennyien 1956-ban születtünk. Csodálatos mondat, elismerése, hogy mi tettük az első halálos csapást a SZU-ra.

Családalapítás

A személyes életemnek két nagy, csodálatos eseménye volt: az egyik a találkozás a feleségemmel, a másik a kislányom születése,

'57-ben még egyedül jártam az országot szombat-vasárnaponként: végig a Mecseket, Bakonyt, Mátrát, Bükköt. A bányász turisztaházban egy este minden asztal foglalt volt. Az egyiknél csak két fiatal nő ült, én meg vacsorázni szerettem volna, hát kértem engedélyt, hogy én is odaülhessek. Nem is figyeltem, mit beszélgettek – hát fiatal nők, ők mindig csicseregnek. Amikor a gondnok kérdezte, hogy mit szeretnék vacsorázni, hallottam is, ahogy mondják egymásnak (azt már nem tudom, melyikük jegyezte meg), hogy nem valami beszédes az asztaltársunk. Erre aztán már kicsit figyelni kezdtem. Irénke mondta a barátnőjének, hogy holnap nem nagyon tud

¹⁸ Vladimir Konstantinovics Bukovsky (sz. 1942): orosz neurofiziológus, politikai aktivista. Az elsők egyikeként tájékoztatta a nyugatot a pszichiátriai kényszer-gyógykezelés mint a politikai fogvatartás formájáról a Szovjetunióban. Összesen 12 évet töltött politikai fogolyként szovjet börtönökben, munkatáborokban és pszichiátriai kórházakban. 1971-ben egy több mint 150 oldalas dokumentumot sikerült nyugatra csempésznie a pszichiátriai kényszer-kezelés Szovjetunió-beli alkalmazásáról az ellenzékkel szemben. Ezért újabb hét év börtönre, valamint 5 év száműzetésre ítélték. 1976-ban a KGB kicserélte Luis Corvalan-ra, a Chilei Kommunista Párt volt főtitkárára – szabadulása után Bukovsky Angliába emigrált.

A „moszkvai puccsot” követően, 1992-ben Jelcin elnök hazahívta Bukovskyt, hogy tanúskodjon az SzKP ellen a „moszkvai per”-ben. Valomására való felkészülése során Bukovsky hozzáférési lehetőséget kapott számos levéltári irathoz, köztük a Központi Bizottságnak tett KGB-jelentésekhez. A perről – amelyben bírósági ítélettel nyilvánították alkotmányellenesnek az SzKP működését – Bukovsky 1994-ben *Ítélet Moszkvában* címmel könyvet írt, melyet számos nyelre lefordítottak. A könyv magyarul *A Per* címmel jelent meg.

kimenni, pedig szeretne málnát szedni, de elázott a zoknijja, és akkor én közbeszóltam, hogy van egy-két pár jó sportzoknim, azt kölcsön tudom adni. Irénke megkérdezte, hányas a lábam, mondom negyvenötös – mert az övé harminchatos.

Másnap reggel kimentem málnát szedni. Volt egy kaspóm, azt megtöltöttem málnával, és akkor vettem a bátorságot és Irénke szobája ajtaján kopogtattam, és egy szem málnát oda benyújtottam neki, hogy ilyeneket tudnék mutatni majd. Akkor aztán mondta, hogy délután megmutathatom neki a helyet, ahol a málnabokrok vannak. Három napig mindig együtt jártunk, még tábortüzet is raktunk egyik este a közelben. Mentünk föl egyik délután a Bálványra (az a legmagasabb pontja a Bükknek), és akkor Irénke tartotta a kezét, hogy segítsek fölmászni a sziklára, én megfogtam, és tulajdonképpen az alatt a három nap alatt ez volt az egyetlen alkalom, amikor egymáshoz értünk.

Utána ő feljött Pestre, én még ott maradtam, de vettem a bátorságot a buszmegállónál és megkérdeztem, hogy Budapesten is nem találkozhatnánk-e. Mondtam, én ismerem a többi hegyet is, a Mecseket, a Bakonyt meg mindet, tudom, hogy hol van málna meg szeder, meg árvalányhaj... És megkaptam a címét, és akkor így indultunk neki. Az első pillanattól kezdve úgy éreztem, ő kellene, hogy majd a feleségem legyen – és így is lett.

Csak egy nagy bánatunk volt, hogy a feleségemnek valamilyen krónikus problémája miatt a szülész professzor azt mondta, hogy csoda lenne, ha gyereke születhetne, és csodák pedig nincsenek. '64-ben történt meg a nagy csoda, hogy mégis megszületett a kislányunk – Irénke negyvennégy éves volt akkor.

A kislányomnak van tíz albuma, még a hároméves kori mondásait is fölírtam és eltettem, mert csudálatos dolgokat mondott néha. Egyszer, talán négyévesen megkérdezte: „Apu, téged vettek, vagy nőttél?” Akkoriban a nagymama meg a feleségem voltak vele, mert én külön laktam az édesanyámmal a Muskotály utcai lakásban. Amikor ebben a tanácsi világban ketten maradtunk, mert édesapám nem élt már, a húgom pedig Pécssett járt egyetemre, féltünk, hogy beköltöztetnek oda valakit. Én ott voltam, de nemcsak papírformaszerűen, hanem ott laktam édesanyámmal. Ha lehetett, mindennap jöttem a feleségemhez meg a gyerekekhez. Minden délután megjelentem, vittem le hintázni, az összes játékra megtanítani: úszni,

később evezni is meg korcsolyázni, tollaslabdázni... mindent csináltunk. De ez egy jellegzetes mondat volt arra, ahogy én minden délután felbukkanok: hogy akkor engem fizetnek-e, vagy vagyok a családban?

A Fürst Sándor utcában lakott a feleségem egy leválasztott, egyszoba összkomfortos, termálvizes, nagyon szép kis lakásban. Az édesanyja – aki addig azt hiszem, Vecsésen lakott – odaköltözött hozzá és úgy élt a családban, hogy Csipit, a kislányunkat is nevelte. Jól megvoltunk együtt; általában kinn volt a konyhában, főzött, ilyesmit csinált, meg aztán a gyerekre, Katira vigyázott, mert a feleségem nagyon sokat járt külföldre. Szöllősy Irén Jászay-díjas érdemes és kiváló művész, bábszínész. Huszonhárom országban járt a Bábszínházzal; Franciaországtól, Angliától Egyiptomig, Indiáig sokfelé jártak, úgyhogy olyankor a nagymama volt a gyerekünkkel.

'71-ben, amikor a kislányunk első elemista lett, akkor költöztünk a mostani lakásunkba, anyósom is itt lakott velünk. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy akkor költöztünk össze. Én addig minden délután munka után jöttem a feleségemhez a Fürst Sándor utcába. Sőt, miután általában éjszaka voltak a színházban meg a tévében a próbák (akkor ment a Futrinka utca, a Csupafül meg a Bunyó Bálint), én sokszor elkísértem oda, az ottani próbákat sokszor megnéztem, hogy együtt legyünk ott is.

Amikor a tervezőintézetbe kerültem, annak volt egy csónakháza Pünkösdfürdő környékén. Volt öt-hat kielboatja meg egy vagy két skiffje, meg aztán később kajakok, úgyhogy én oda kijártam a kollégáimmal együtt, aztán amikor Irénke tudott jönni, ő is jött, nagyon szeretett evezni. Sokszor előfordult, amikor még nem volt meg a kislányunk, hogy Irénkével elmentünk volna nyáron két hétre üdülni, de a munka közbejött. Egyszer például a Gerecse-hegységbe készültünk. Irénke már ott volt, én is mentem, és mikor leszálltam a buszról, a másik oldalon ott állt Irénke azzal, hogy táviratot kapott a televíziótól, hogy éjszaka próba lesz, úgyhogy voltak ilyen rövid nyaralások, amikor egyszerűen váltottuk egymást.

Munkás évek

Én osztályidegennek számítottam és ez nagyon sokáig, tulajdonképpen az egész pályafutásom során teherként volt a számomra: nem volt szabad hibáznom, mert akkor abban a pillanatban fölemlegetik, hogy osztályidegen vagyok, és hogy ők annak ellenére fölvettek, hogy a curriculum vitae-ben az volt az első mondatom, hogy a Cisztercita Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumában érettségiztem. Ráadásul az osztály, ahova kerültem honvédelmi célú volt, szóval mi nagyrészt rejtjeles munkákat végeztünk – itt még kevésbé volt szabad hibáznom. Persze a vállalatot nem honvédelmi tervezőintézetnek nevezték, hanem Általános Épülettervező Vállalatnak, hogy az ellenség ne érdeklődjön, és azért ott sok polgári célú tervezést is végeztünk.

Ezen a területen igyekeztem előrejutni. Amikor már nem lehetett kazánházat tervezni, kazánokat beépíteni, mert már nem voltak kazánok, akkor szükség volt gépállomásokra, meg tüzelőolaj ellátásra, és akkor arra készítettem tervezési irányelvet. A saját nevemre adtam ki először, aztán abból lett, lett a vállalati és később az országos tervezési irányelv, mert erre már fölfigyelt a minisztérium is.

Azzal, hogy osztályidegen voltam, együtt járt egy kis félelem, viszont függetlenséget is jelentett. Egy percig sem voltam soha a pártirodán. Persze voltak mindenkinek kötelező szemináriumok, de azokból is a közgazdaságit választottam. Én mindig tervező maradtam, és mindig előre menekültem, olyan témákba kezdtem bele, amiket mások nem végeztek. Már csak azért is, mert nem voltam párttag, nem jártam igazgatósági megbeszélésekre még akkor sem, amikor egy ideig szakosztályvezető voltam.

Ezekre mindig egy kollégám ment helyettem, aki nagyon kitűnő ember, kolléga volt. Pozsonyból, a Dunán átúszva jött Magyarországra, elvégezte itt a technikumot és utána a gépészmérnököt. Huszonöt évig együtt dolgoztunk, szinte többet voltam vele együtt, mint a testvéremmel. Emlékszem, sokszor annyi munkánk volt, hogy még húsvétkor is mind a két napot bent töltöttük a hivatalban, mert ugye, akkor lettek hatévesek a Ratkó-gyerekek, és a Tervhivatalban ráébredtek, hogy kellenének iskolák, és akkor gyorsan títusterveket kellett készíteni. Ennek a gépészeti tervét

terveztük. Aztán elindult a távfűtési program, és akkor több városrésznek a távfűtő hálózatát meg a gázellátását terveztem.

Huszonöt évig dolgoztam a Magasépítési Tervező Intézetben, illetve az abból alakult ÁÉTI-ben. Közben hét évre átmentem az Ipartervbe, az ottani munkákat csináltam, és utána még a Honvédségi Tervező Intézetben voltam, ott különböző repülőtéri üzemanyagtárolással kapcsolatos technológiát terveztem. Kubában én terveztem egy üveghuta tüzelőanyag ellátását és gázellátását, úgyhogy kétszer voltam kint, összesen fél évet. Aztán Kelet-Németországban 500 mm átmérőjű, 150 C-os forróvíz gerincvezeték szalasz és leágazás műszaki tervdokumentációját készítettem, sok segédlettel és kilónyi DIN szabvánnyal.

Hatvankét éves koromban nyugdíjba mentem, de utána még tizenkilenc évig dolgoztam ugyanott tervezési megbízásokkal. Az utolsó munkám repülőtéri üzemanyag tároló és kiszolgáló bázis technológiai tervezése volt – megosztva egy kollégával –, egyúttal generáltervezőként is jegyezve az engedélyezési, tender és műszaki tervet. Ezzel fejeztem be 2006-ban a műszaki munkát.

86 éves vagyok, az életet már megjártam. Az adott körülmények között nem tudnék semmit másképpen tenni. Hiszem, hogy ötven-száz év múlva az EU a múltjukra büszke államok szövetsége lesz, benne a sokszínű, virágzó Magyarországgal.

Fényképalbum

A fénykép címe:	Nagyapám, Igert Ödön
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Siklós
A fénykép készítésének éve:	1910
Kulcsfigura:	Igert Ödön

Igert Ödön, az anyai nagyapám 1872-ben született és Siklóson lakott, ott volt egy kis szatócsbolt-szerű vegyeskereskedése. A feleségével, Wagner Jankával 1896-ban kötöttek házasságot.

Az Igert család nagyon jelentős létszámban lakott Siklóson és Szigetváron. A 18. században, amikor betelepítettek svábokat, akkor jöttek Württemberg környékéről. Félig még németül beszéltek az öregek, félig magyarul – a gyerekekkel már inkább csak magyarul beszéltek. Nagyapám egy Hock nevű képviselő Nemzeti Pártjának volt a siklósi képviselője, úgyhogy nagyon hazafias felfogású volt. Nagyapámnak csak egy kis vegyeskereskedése volt, aztán amikor az már nehezebben ment, akkor az üzlettel együtt a testvéréhez költözött, Igert Antalhoz, akinek egy nagy vaskereskedése volt Siklóson egy emeletes, saját házban.

Nagyapámék siklósi házához egy száz-százötven méter hosszú telek tartozott, amelyik kinyílt egy hátsó utcára, és onnan kocsival is be lehetett járni. Gazdálkodók laktak általában a faluban, szőlőjük volt kint, és hogy be tudjanak állni, kellett a hosszú udvar. Nagyapámék nem tartottak lovat, de a legtöbb helyen istálló is volt. A vízellátás, villamosenergia rendelkezésre állt, csak kint volt a vécé. Akkor még nem fejlődött várossá Siklós.

A fénykép címe:	Janka tánti
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Siklós
A fénykép készítésének éve:	1910
Kulcsfigura:	Igert Ödönné, sz. Wagner Janka

Nagyapám, Igert Ödön elég korán meghalt, negyvenhat éves korában, a felesége viszont hetvennégy évig élt – mi Janka tántinak hívtuk. Vele elég sokat tudtunk együtt lenni, mikor Siklóson voltunk, meg később, amikor Pécsen, úgyhogy ő lett a pécsi nagymama. Amikor özvegyen maradt, először eladta a szőlőbirtokot, később pedig Siklósot földadva Pécsre ment Igert Mártához, az édesanyám nővéréhez, és aztán bent lakott Pécsen, ott is halt meg.

A nagyszüleimnek három gyereke volt: Igert Márta, Igert Erzsébet (az én édesanyám) és Igert Lajos, aki a siklósi márványbányának a vezetője volt, mint aknász ő szervezte meg a bánya munkálatokat. Az ő családja, az továbbra is Siklóson lakik. Nagyon szép háza van a fiatalabb Igert Lajosnak; két fia van, most már azok is megházasodtak, úgyhogy az Igert ág így szépen tovább él.

A fénykép címe:	Édesanyám egyetemi hallgatóként
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1922
Kulcsfigura:	dr. Zsámár Józsefné sz. Igert Erzsébet

Édesanyám, Igert Erzsébet 1922-ben. Itt még egyetemi hallgató, magántanulóként végezte az orvosi egyetemet Pesten, a Regnum Marianum kollégiumában lakott, amíg egyetemre járt. Kilenc félévet el is végzett, bár később azt mesélte, hogy tulajdonképpen inkább a Böcsészkarra járt be, mint az orvosi óráira, Cholnoky Jenőt hallgatta az irodalmárok közül meg Riedl Frigyest. De aztán férjhez ment édesapámhoz, és a középosztályban az volt a szokás, hogy a férfi keres, ő tartja fenn a családot, a nő pedig neveli a gyerekeket. Édesapám 34 éves volt, amikor a szüleim '24-ben összeházasodtak; én '25-ben születtem, a húgom meg '26-ban. Később a húgom tulajdonképpen az anyai pályát vitte tovább: az orvosi egyetemet, amit édesanyám nem tudott befejezni a lánya járta ki, és egy darabig aztán ott is dolgozott Pécsen a kórházban.

A fénykép címe:	Szüleim és én 1926-ban
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1926
Kulcsfigura:	Zsámár József

Ez a kép még 1926-ban készülhetett. Én '25-ben születtem, ez az édesanyám, édesapám és én. Volt édesanyámnak valamilyen fülproblémája, ami miatt koponyalékelést csináltak, de aztán nem maradt vissza ebből semmilyen probléma. Ez a fénykép a Pongrácz úton készült, én már ott születtem, kinn a kőbányai fő plébániatemplomban kereszteltek.

A fénykép címe:	Siklóson a húgommal
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Siklós
A fénykép készítésének éve:	1928
Kulcsfigura:	Zsámár Erzsébet

Ezt a képet 1928-ban Siklóson készítette édesapám rólam és a húgomról. Édesanyám szülőházája volt Siklós, ott éltek a szülei, Iger Ödön és Wagner Janka. Volt egy szőlőjük a Tenkes oldalában. Ez a kép vacsorakor készült, amikor a teraszon vacsoráztak a felnőttek, mi meg már benn voltunk a szobában, és az ablakrácson keresztül néztük őket. Annak idején este hét-nyolc óra felé szoktunk lefeküdni.

Siklóstra nyaranként mentünk két-három hétre. Mi kint laktunk a szőlőben édesanyámmal és a húgommal, és bejártunk a nagyszülőkhöz. Amikor már gimnáziumba jártunk, akkor is egy párszor voltunk Siklóson.

A húgom Budapesten érettségizett, azután Pécsre került édesanyám nővéréhez, Iger Mártához, aki az ottani kereskedelmi iskolának volt a tanára. Nála élt a húgom, ott végezte el az orvosi egyetemet és először ott került állásba is: iskolaorvos volt. Később Pestre költözött és a gyermek szívgyógyászatnak az egyik főorvosa lett. Elég későn ment férjhez, a férje egy ugyancsak Würtemberg környékéről idekerült családból származott. Bizonyos fokig, hogy úgy mondjam, rokoni család volt, mert Igerth Károly lett a férje, csak ő a család bajai ágából származott, ahol th-val írták a nevüket. Két gyermekük született, Károly és Zsófi; a kislány egy időben született a miénkkel (talán egy hónap különbséggel), a fiú meg másfél évvel korábban.

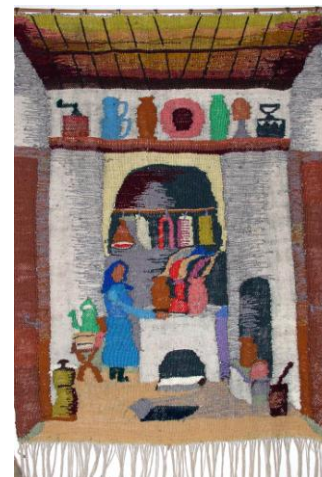
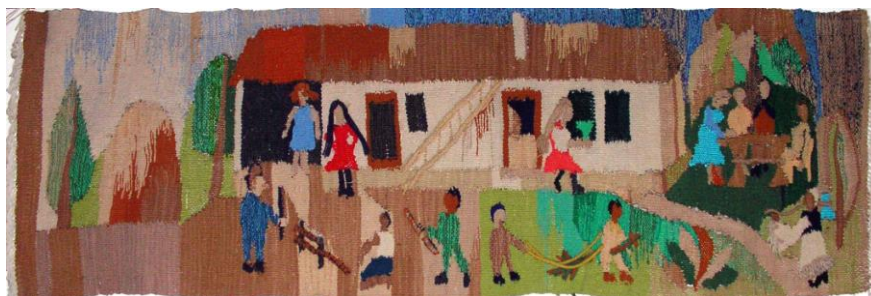
A fénykép címe:	Nagyszüleim zalabéri háza
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Zalabér
A fénykép készítésének éve:	1920 körül

Ez a Zsámár nagyszülők zalabéri háza: régi építésű, részben nádtetős, részben szalmatetős. Ahogy régen a parasztházaknál szokás volt, a konyhánál a rendes ajtón kívül volt egy félmagasságú ajtó, hogy a csirkék, az állatok ne menjenek be a konyhába.

Nagyapáméknak két-három hold földjük volt. A zalabéri ház szomszédos volt a temetővel, és azzal átellenben volt egy szőlőhegy, ott is volt egy kis birtokuk, ahol szőlővel foglalkoztak, egy kis pince is tartozott hozzá. A nagyapám, Zsámár Lajos itt nőtt föl, innen indult, és azzal, hogy a továbbtanulási lehetősége meglett, tanári diplomát szerzett. Tizenkét gyereke született, abból kilencen fölnöttek és mind a kilenc diplomás lett, a tanítótól elkezdve az agrárakadémiáig. Édesapám a harmadik volt közülük.

Édesapám tizenöt éves volt, amikor az édesapjuk 1905-ben meghalt hirtelen, és akkor ottmaradt a felesége a gyerekekkel – tizennyolctól másfél évesig. Volt három szobájuk, egyikben a fiúk voltak, másokban a lányok, egy tüdőbajos fiú pedig – aki aztán hamarosan meg is halt – a nagymamámmal volt együtt egy szobában. Egy ekkora családban minden gyereknek megvolt a maga feladata az étkezéstől kezdve a mosásig.

Amikor megözvegyült, nagyanyám ezt a házat – egy szép kis birtokkal együtt – kénytelen volt eladni. Akkor költözött be Zalaegerszegre, aztán pedig Pestre jött föl hozzánk, a Pongrácz útra.

A fénykép címe:	Szöttések nagyszüleim zalabéri házáról
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Zalabér
A fénykép készítésének éve:	n.a.

Ezeket a szöttéseket a Zsámár nagyszülők zalabéri házáról édesapám húga, Zsámár Margit néni, a Népi Iparművészet Mestere szötte. Az első szöttés a házról készült, itt az egészet látjuk kívülről. Jobbra a konyhai rész, a végén a pajta, és itt meg egy létra a padlásra. A második szöttés, az maga a zalabéri háznak a füstös konyhája, a szabadtéri, itt fölötte van a kéményrész, és itt a kemence, előtte van az akna, ahová be kellett állni, és itt vannak a füstölendők.

A füstös konyha a lakószobák után jött. A kemence fölött volt a konyhai kályhának az acéllemez teteje. Ahhoz, hogy ezt a padlótól induló kemencét jól lehessen kezelni, vagyis fával ellátni, ahhoz pedig a kályha előtt volt egy aknaszerű üreg, abba kellett beállni, és úgy lehetett a tüzet megrakni; amikor ez nem kellett, akkor persze rávágták a fedelét az aknára. A másik jellegzetessége pedig az volt, hogy nem csővezetéken vezették el a füstgázokat, hanem a füst egyenesen fölszállt a szobátérbe; fönt a mennyezeten egy kéményszerű – de jóval nagyobb méretű – nyílás volt fölfelé, és oda még a füstölni való holmikát is el tudták helyezni, tehát ebben folyt a szabad füstgázzal a tartósítása a húsnak. Ugye, itt vidéken mindenki úgy csinálta, hogy a zöldségtermesztés mellett lehetőleg azért egy-két disznó is legyen, az egész évi húsmennyiséget ezzel biztosította.

Szóval itt is egy ilyen füstös konyha volt, utána pedig egy pajta volt, olyan nagyságú, hogy egy megrakott szénásszekér éppen be tudjon állni. Nagypapáméknak legfeljebb tehenük volt, lovakról nem tudok.

A fénykép címe:	Apai nagyanyám, Paslek Teréz
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1939
Kulcsfigura:	Zsámár Lajosné sz. Paslek Teréz

Ez apai nagymamám, Paslek Teréz Budapesten, a Pongrácz úti ház előtt. Nagyanyám igazi gazdaasszony volt: a ház előtt egy kicsi udvar volt, ott szőlőt telepített, különböző zöldségeket nevelt, még gyümölcsfája is volt, úgyhogy ő azt nagyon betelepítette.

Nagyanyám tanítónő volt, és a férje halála után még tíz évig tanított, ezután a fizetése ötven százalékával mehetett nyugdíjba. Ez előnyös dolog volt, ebből ők valahogy eleve éltek – részben Zalabéren, részben Zalaegerszegen. Miután Zalabéren a család addigra föléltette a birtokot – úgyhogy ott semmi sem maradt, csak a telek, amin a házuk állt –, a nagymamám eladta a házat és beköltözött Zalaegerszegre. A Paslek-család Zalaegerszegen lakott, a nagymamám édesapja cipésmester volt. Két lánya közül nagyanyámat, Terézt adta férjhez először. Édesapám leírása szerint Paslek József gazdag ember volt, mert az első világháború alatt a katonaságnak is szállított, ennél fogva Zalaegerszegen több háza is volt meg több szőlője is, de furcsa módon a lányai felé nagyon szűkmarkú volt, és kamatra adott csak nekik kölcsönt.

Amikor a nagymama özvegyen már nem tudott létezni Zalaegerszegen, akkor édesapám felhozta Budapestre. Amikor édesapámék 1924-ben összeházasodtak, a Pongrácz úton laktak egy kis félkomfortos szükséglakásban: egy kis szoba volt, egy

főzőfülke, egy – talán zuhanyozós – fürdőszobaszerűség, és vécé is volt ott, szóval közművesítve volt. A Pongrácz úton a mellettünk lévő egyszobás kis lakásba tudott költözni a nagymama, ott élt tizenhárom évig. Aztán később a lányához, Zsámár Margithoz költözött Győrbe és kilencvenhét éves koráig ott lakott. Nagymamám haláláig teljes szellemi frissességben élt, utolsó éveiben is még tanítványai voltak, akiket zongorára, németül, franciául tanított. A könyvtára német és francia nyelvű volt, mert Szombathelyen a zárdában járt iskolába, és ott minden képzést megkapott.

A fénykép címe:	Édesapám, nagymama és én
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1939
Kulcsfigura:	Zsámár József

A Pongrácz úti ház előtt készült ez a kép. Ez az édesapám, aki állami tisztviselő volt, ez a nagymama, itt pedig én vagyok mint kis gimnazista. Itt van az ajtaja a kis sorháznak, ez a nagymama bejárata. Ez '39-es kép, negyedikes gimnazista vagyok rajta.

Volt egy sötét bocskai ruhánk, abban jártunk iskolába; ez egy hosszú kabát, és alatta van egy rövidnadrág. Az első gimnáziumban volt olyan, hogy csak én voltam rövidnadrágban, már minden gyerek hosszúnadrágban volt – én nem tudom, hát így öltöztettek föl. És vastag harisnya volt még rajtam. A sapkán a gimnáziumnak a jelvénye van, a ciszter címerpajzs, és a ruhán is volt egy kis pajzs, amin annyi sáv volt, ami jelezte azt, hogy hányadikos az ember: az ötödik, az egy vastag csík, és aztán a hatodik, hetedik, nyolcadik még hozzá egy-egy csík – ez a gimnáziumi gyűjteményemben meg is van. Tulajdonképpen a gimnáziumban már elkezdtem szisztematikusan mindent gyűjteni – az első gimnázium első óráján kapott eligazítástól kezdve minden megvan.

A fénykép címe:	Jenő bácsi búcsúztatása
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budatétény
A fénykép készítésének éve:	1934
Kulcsfigura:	Zsámár Jenő

Ez egy jól sikerült családi kép. Budatétényben 1934-ben készítette édesapám, amikor az öccse, Zsámár Jenő elindult misszionáriusnak Kínába. Júniusban ment ki három társával együtt. Eleve úgy tekintette mindenki, hogy utoljára látjuk, hiszen akkor a közlekedés nem tette lehetővé, hogy hazalátogassanak vagy egyáltalán hazajussanak.

Jobbról az első Teréz nagymama, Zsámár Lajosné, Paslek Teréz; vend származású a Paslek család. Itt mellette a lánya, Zsámár Margit két iker kislánya közül az egyik. A lány ikerpárból a másik kislány nincs a képen, viszont a fiú ikerpárból egyikük itt ül törökülésben, a másik térdel félig mögötte, az édesapjuk – dr. Jámbor Kálmán tisztifőorvos – pedig a kép bal szélén pipázik. A fiúk közül az, aki itt térdel a Ludovikára járt, tisztképzésen vett részt. Pesten egy kollégiumban lakott, ott találkoztunk vele utoljára, még a háború alatt. Aztán ő korán meghalt valami betegségben. A másik fiú pedig – ő egy autógyárban dolgozott – kiment Amerikába közvetlenül a háború után, de vele is meglazult a kapcsolat, mert ugye, akkor az emberek féltek attól, hogy amerikai levelezés folyjék, szóval az akkori viszonyok nagyon befolyásoltak mindent. Az ő győri létüket korábban nagyon megkeserítette a város, mert a második világháború után a háromszobás lakásukba idegeneket telepített társbérliként.

A két kislány egyike férjhez ment Budapesten. Muzeológus volt a férje, és aztán kimentek Németországba, Münchenben éltek, de róluk most már egy ideje nem tudunk semmit. Egy kislányuk van, egyszer a mi kislányunkat meghívták, és ott volt

egy darabig Münchenben, de mi tulajdonképpen a háború óta nem találkoztunk, úgyhogy megszakadt a kapcsolat, azt lehet mondani. A másik kislány, az pedig itt férjhez ment, és aztán kimentek Svédországba, úgyhogy ők is így elvesztek.

A nagymama és az unokája mellett ül Zsámár Györgyné, akinek a gyermeke az a kisfiú, aki középen félmeztelenül áll. Az édesapa, dr. Zsámár György nincs a képen, akkor már négy éve meghalt, negyvenegy évesen. Ők Pécssett laktak, és a két fiú – ifjabb Zsámár György és Zsámár Tibor – a Pius Gimnáziumba járt. Ifjabb Zsámár György áll a kép közepén félmeztelenül és éppen valamit mond. Őbelőle aztán városi táblabíró lett. Neki a szemével volt problémája, azzal vitték ki mindig Bécsbe, de hát nem tudtak rajta segíteni, úgyhogy tulajdonképpen megvakult, már a gimnáziumban is gyakorlatilag úgy olvasták föl neki a leckéket. A jogot még a háború előtt végezte el, és még a háború után is bíróként dolgozott. Ő él még, valamivel idősebb nálam. Az ő testvére, Zsámár Tibor ott ül a kép bal oldalán, a gyerekek közül a leginkább baloldalon. Zsámár Tibor festő lett, a pécsi színháznál volt díszlettervező. Édesanyjám Jenő bácsi jobb oldalán ül, a testvérem, Zsámár Erzsébet pedig István nagybácsi előtt áll félmeztelenül – hát ő huszonhatban született, itt még csak hétéves. Én a jobbszélen, a nagymama előtt ülök.

Zsámár Margit itt ül Jenő bácsi előtt fekete ruhában, egy fehér dísszel a nyaka körül; ő tanítónő volt. A lányai – Mara, Györgyi meg Mária – Szombathelyen, illetve másutt is apácazárdában tanultak, mert annak idején a lányokat, hogy német nyelvre tanítsák, egyszerűen beadták valamelyik zárdába. A legszorosabb kapcsolatban Margit néni volt Jenő bácsival. Katolikus Misszió vagy valami hasonló címen volt egy missziós hetilap, amibe Zsámár Margit sokszor írt cikket, és ő tartotta a legtöbb kapcsolatot Jenő bácsival. A levelek, amiket Jenő bácsi írt neki Kínából, azok itt nálam megvannak szerencsére, Margit néni hagyatékából kerültek hozzám.

Jenő bácsi volt a tizenkettedik gyerek; másfél éves volt, amikor az édesapját elveszítette, szóval őt nem ismerhette, csak az édesanyját. Aki a felső sorban Jenő bácsitól jobbra áll, ő Zsámár István; ő volt a tizenegyedik gyerek. Mezőgazdasági akadémiát végzett. Valahogy a természetében volt, hogy sehol sem tudott úgy igazán megtelepedni: sokfelé volt állásban a faiskolától kezdve addig, hogy állami tisztviselőként is dolgozott. Például amikor Kárpátalja a bécsi döntés alapján visszakerült, akkor Técsőre került állami tisztviselőként. Itt nálam van egy-két dolgozata arról, hogy Kárpátalján csonthéjas növényeket kellene elsődlegesen telepíteni, szóval ő az államigazgatásban is mezőgazdászként igyekezett lépni. Háború után a téesztől kezdve a parkosításig különböző munkákban vett részt. Ő agglény maradt.

A fénykép címe:	Női szerzetesrend temploma és ipari iskola Tajvanon
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budatétény
A fénykép készítésének éve:	1970-es évek

Jenő bácsi annyiban tért el mondjuk a papi hivatásától, hogy még a manrézában is azt indítványozta (vagyis ő intézte el), hogy legyen egy úszómedence kint a kertben, hogy sportolni tudjanak, úszni tudjanak. Kínai nyelven írt egy csomó könyvet, olyan fogalmakat vitt be, mint a misztika és dogmatika, szóval tulajdonképpen nyelvújított. Egy csomó új írásjelet vezetett be, és például tíz plébániaszerűséget is építtetett még Kínában, amelyiknek ugyan nem voltak tornyosak, de szép nagy épületek voltak, van is róla valamilyen fénykép. Ügyes volt, szóval ő tulajdonképpen fűrt, faragott is, például megcsinálta a villanyvilágítást azzal, hogy egy szamarat befogott és körbe járatta, és így aztán „dinamó” is volt a parókiában.

Utána ez végeredményben bevégeztetett, mert Kínában a kommunista rendszer lerombolta ezeket a templomokat, és akkor Jenő bácsi először Makaóba ment – ami korábban portugál gyarmat volt –, de aztán arra is rátették a kezüket a kommunisták, és akkor került Formosába, vagyis Tajvanba. Ott egy női szerzetesrendet teremtett, és egyúttal ipari, kereskedelmi iskolát alapított egy szép nagy épületben. Jenő bácsi '74-ben halt meg, tehát éppen hetven éves volt.

Emlékszem, nekünk, gyerekeknek ezüstpapír golyókat kellett gyűjteni, és azt adtuk a kínai misszióknak. Azt, hogy ebből hogyan csináltak pénzt, azt nem tudom, az itteni katolikus misszióknak ez volt az egyik lehetősége, hogy támogassák a missziókat, hogy a csokoládé ezüstpapírjából, a vékony alumínium fóliából gombócokat csináltak, és ez volt a támogatásunk fő része a kínai missziók felé.

A fénykép címe:	Trudi unokahúgom
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	n.a.
A fénykép készítésének éve:	1940-es évek eleje
Kulcsfigura:	Milekker Gertrúd

Ezt a képet én készítettem. Zsámár Elli nagynénémnek a lánya Trudi. Elli a tizenkét gyerek közül a nyolcadik volt. Erdélyben egy Milekker Rezső nevű hadirokkanthoz ment feleségül; annak a lánya Trudi, aki aztán Párizsba ment ki, hegedűművész volt.

A fénykép címe:	Alsógyenesen a húgommal
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budatétény
A fénykép készítésének éve:	1934
Kulcsfigurák:	Zsámár József, Zsámár Erzsébet

Itt a húgommal vagyunk 1934-ben Alsógyenesen, Keszthely mellett; ez Gyenesdiásnak a Keszthely felőli része. Édesapám Pesten dolgozott az Iparügyi Minisztériumban. Mi lenn voltunk Alsógyenesen, ő pedig minden szombat délután lejött hozzánk, és ott maradt vasárnap estig. Ő készítette ezeket a felvételeket.

Én akkor cserkészapród voltam az elemi iskolában; héttől tízéves korunkig voltunk cserkészapródok. A Németvölgyi úti iskolába jártam, ami annak idején új iskola volt, második éve működött, amikor én odakerültem. Rupnik Károly volt három éven keresztül a tanító bácsi, és vele nyaranta cserkész táborban is voltunk. A húgom is ugyanoda járt, a Németvölgyi úti iskolába, csak ő a lányiskola részen. A két világháború között a gimnáziumban is elválasztották a fiúkat és a lányokat; még külön kapuk is voltak a legtöbb helyen.

A fénykép címe:	Érettségiző koromban
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1943
Kulcsfigura:	Zsámár József

1943-ban érettségiztem. Ezen a képen végzős gimnazistaként cserkészruhában vagyok.

Még harmadik gimnazista koromban, '38-ban fölmerült a kérdés, hogy mi leszek. Szívesen lettem volna történelemtanár vagy levéltáros, vagy pedig – mint édesapám – jog- és államtudományi doktorátussal tisztviselő, de közben láttuk, hogy itt háború lesz. Arra jutottunk, hogy tulajdonképpen két foglalkozás lehet, ami semleges, amiben talán független maradhat az ember – bárki győz vagy foglalja el Magyarországot –, az orvos vagy a mérnök. És akkor alakult ki, hogy mérnöki pályára megyek. Megbeszéltem az édesapámmal, és ő is ezt javasolta, így kerültem a Műegyetemre, a Gépészmérnöki Karra.

A fénykép címe:	Önarckép a tükörben
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1943
Kulcsfigura:	Zsámár József

Ezt egyetemista koromban készítettem, tükörben fényképeztem. Volt nagyító, előhívó a fürdőszobában, minden képet egyedül hívtam elő. Sajnos az előhívásnál sok negatívot elrontottam azzal, hogy nem vártam elég ideig, nem voltak elég sokáig az előhívó anyagban. Édesapámtól kaptam a gépet, aztán a háború alatt nagy bölcsen elástuk. Gumilabdából csináltam egy dobozszerűséget, és körben teljesen gumírozott anyag védte, mégis elromlott a pillanatfelvevő.

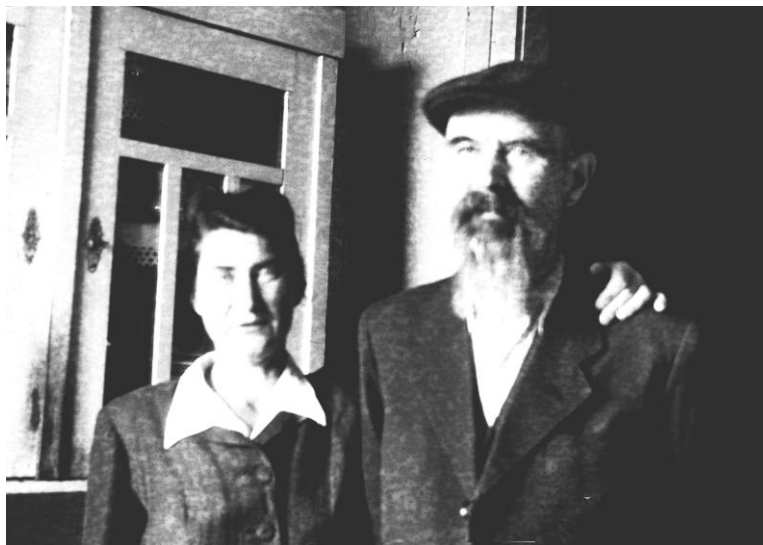

A fénykép címe:	Szüleim és én a balatonszepezdi vasútállomáson
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Balatonszepezd
A fénykép készítésének éve:	1943
Kulcsfigura:	Zsámár József

Balatonszepezd, 1943. Ez a vasútállomáson készült, a húgom fényképezte. Itt az édesapám, édesanyám, és ez én vagyok. Édesapám nagy dohányos volt annak idején, maga töltötte a cigarettát. Ez egy családi nyaralás vége, az érettségim előtti utolsó nyár.

A Ciszterci Rend Szent Imre Gimnáziumába jártam a Villányi útra, illetve az akkor még Szent Imre herceg útja volt. Kiváló iskola volt, nagyon jó alapokat adott. Ötven osztálytársam volt vagy ötvenhat, úgyhogy az évfolyamon az „a” és „b” osztályban együtt több mint százán voltunk. A ciszter tanárok közül Brisits Frigyes, Rajeczky Benjamin és Gimesi Nándor egyetemi magántanárok voltak. Rajeczky Benjamin volt az énektanárunk, aki a gregoriánt tanulmányozta erőteljesen. Ő volt aztán a cserkészparancsnokunk is, minden nyáron mentünk cserkész táborba.

A cserkészlet mellett kötelező volt a levante-mozgalom, de tulajdonképpen ez egyáltalán nem volt harcias. Például fölmentünk a Sas-hegy tetejére, és onnan meg kellett határoznunk, hogy a Bazilika hány kilométerre lehet, vagy a vasútállomások hány kilométerre vannak. Mint leventéknek légoltalmi szolgálaton kellett részt vennünk annak idején, '42-'43-ban. Légoltalmi szolgálatot teljesítettünk, ami azt jelentette, hogy különböző gyárakban voltunk éjjel elszállásolva, hogy ha lett volna valamilyen probléma vagy bombázás arrafelé, akkor mi lettünk volna azok, akik a megfelelő rendelkezéseket végrehajtjuk.

A fénykép címe:	Szüleim az 1950-es évek elején
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Balatonszepezd
A fénykép készítésének éve:	1950 körül
Kulcsfigura:	dr. Zsámár József

Ez a kép a szüleimről készült, amikor az édesapám, dr. Zsámár József szabadult a két évig tartó vizsgálati fogságból. A húgom fényképezte hatszor kilences filmre. Édesapám azelőtt soha nem volt ilyen szakállas, mindig borotvált volt.

A proletárdiktatúra alatt a volt tisztviselőket vagy kitelepítették, b-listázták, vagy letartóztatták, mint az édesapámat. Egy éjszaka jöttek érte, elvitték, és két hét múlva tudtuk meg, hogy a Kozma utcai nagy gyűjtőfogházban van. Két évig ott tartották, utána volt egy népbírószági tárgyalása, ahol még azt se mondták, hogy bocsánat, hanem csak bűncselekmény hiányában hazaengedték.

1942-ben Varga József, műegyetemi tanár, vegyész lett a miniszter, akkor lett édesapám az Iparügyi Minisztériumban a törvényelőkészítési osztály alkalmazottjából az elnöki osztály vezetőjévé. Ez azért nem volt szerencsés, mert az elnöki osztályhoz tartoztak a személy ügyek, de ő semmi olyat nem tett, ami – mondjuk így, etnika vonatkozásban – kifogásolható lehetett volna.

De végeredményben azzal, hogy az elnöki osztály vezetője volt, még szerencse, hogy ennyivel megúszta és nem telepítették ki vagy nem ítélték el, mert ugye, bármibe bele lehet kötni. Hát annak idején a minisztériumban zsidó tisztviselők is voltak, és aztán volt egy időszak, amikor a zsidókat áthelyezték, illetve a hitleri nyomás miatt a minisztériumokból meg az állami szolgálatokból a zsidókat próbálták eltávolítani.

Édesapámat ilyen szempontból nem vádolták. Miután neki ingyen bérlete volt a közlekedési eszközökön – a vasúton is, de a buszon is –, a buszos igazolványát

éppen egy zsidó kollégájának adta, hogy az járjon azzal az igazolvánnyal, szóval semmilyen ilyen vonatkozású probléma vele nem volt. Amikor Szálásra kellett volna felesküdni, akkor már nem járt be a minisztériumba. Az állami tisztviselőség, az hivatás volt, és nekik minden kormányváltáskor meg kellett esküdni az adott kormányra. De akkor már felbomlóban volt minden, úgyhogy ő nyugodtan otthagyhatta a minisztériumot (még a fizetését sem vette föl) és lejöhetett Balatonszepezdre, ahol mi – édesanyámmal és a húgommal – már 1943 óta egy parasztházat béreltünk.

Édesapám soha egy mondatot sem mondott nekünk a börtönről, arról, hogy mi történt, de azt hiszem, hogy talán nem bántották őt, nem tudom. A börtönben volt egy tervezőosztály, mert sok mérnök került oda, szóval mérnökök is, és azt hiszem, hogy talán egy ilyen részlegnél dolgozott, bár ő jogász volt, de jól tudott gépelni. Amikor a börtönből kiszabadult, akkor ő csak segédmunkás lehetett. Pesten egy építőipari vállalatnál volt segédmunkás, cserepet, meg téglát adogatott. Emellett hol kapott nyugdíjat, hol nem – akkor már hatvan év körüli volt.

A fénykép címe:	Bánkúton 1957-ben
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Bánkút
A fénykép készítésének éve:	1957
Kulcsfigura:	Zsámár József

Ez a kép akkor készült, amikor a feleségemet, Irénkét megismertem. '57-ben még egyedül jártam az országot szombat-vasárnaponként: végig a Mecseket, Bakonyt, Mátrát, Bükköt. A bánkúti turistaházban egy este minden asztal foglalt volt. Az egyiknél csak két fiatal nő ült, én meg vacsorázni szerettem volna, hát kértem engedélyt, hogy én is odaülhessek. Nem is figyeltem, mit beszélgettek – hát fiatal nők, ők mindig csicseregnek. Amikor a gondnok kérdezte, hogy mit szeretnék vacsorázni, hallottam is, ahogy mondják egymásnak (azt már nem tudom, melyikük jegyezte meg), hogy nem valami beszédes az asztaltársunk. Erre aztán már kicsit figyelni kezdtem. Irénke mondta a barátnőjének, hogy holnap nem nagyon tud kimenni, pedig szeretne málnát szedni, de elázott a zoknija, és akkor én közbeszóltam, hogy van egy-két pár jó sportzoknim, azt kölcsön tudom adni. Irénke megkérdezte, hányas a lábam, mondom negyvenötös – mert az övé harminchatos.

Másnap reggel kimentem málnát szedni. Volt egy kaspóm, azt megtöltöttem málnával, és akkor vettem a bátorságot és Irénke szobája ajtaján kopogtattam, és egy szem málnát oda benyújtottam neki, hogy ilyeneket tudnék mutatni majd. Akkor aztán mondta, hogy délután megmutathatom neki a helyet, ahol a málnabokrok vannak. Három napig mindig együtt jártunk, még táborüzet is raktunk egyik este a közelben. Mentünk föl egyik délután a Bálványra (az a legmagasabb pontja a Bükknek), és akkor Irénke tartotta a kezét, hogy segítsék fölmászni a sziklára, én

megfogtam, és tulajdonképpen az alatt a három nap alatt ez volt az egyetlen alkalom, amikor egymáshoz értünk.

Utána ő feljött Pestre, én még ott maradtam, de vettem a bátorságot a buszmegállónál és megkérdeztem, hogy Budapesten is nem találkozhatnánk-e. Mondtam, én ismerem a többi hegyet is, a Mecseket, a Bakonyt meg mindet, tudom, hogy hol van málna meg szeder, meg árvalányhaj... És megkaptam a címét, és akkor így indultunk neki. Az első pillanattól kezdve úgy éreztem, ő kellene, hogy majd a feleségem legyen – és így is lett.

A fénykép címe:	Feleségem és édesanyja a repülőtéren
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1960-as évek
Kulcsfigura:	Zsámár Józsefné, sz. Szöllősy Irén

Jobboldalt a feleségem, Zsámár Józsefné Szöllősy Irén a repülőtéren, ez pedig Szöllősy Irén édesanyja, Gerlicze Irén, Szöllősy József építőmesternek a felesége. Bélapátfalváról származott Gerlice Irén, ő gyakorlatilag nem volt állásban soha.

Irénkével 1957-ben megismerkedtem, aztán négy évvel később összeházasodtunk, de hát ugyanúgy külön éltünk azután is. A Fürst Sándor utcában lakott a feleségem; mikor a Jászai-díjat kapta, utána ott kapott egy leválasztott, egyszoba összkomfortos, termálvizes, nagyon szép kis lakást, és akkor az édesanyja – aki addig azt hiszem, Vecsésen lakott – odaköltözött hozzá. A feleségem édesanyja úgy élt a családban, hogy szerencsére a Csipinek nevezett kislányunkat is nevelte. Van is egy kép, ahol ő eteti a kislányt. Jól megvoltunk együtt; általában kinn volt a konyhában, főzött, ilyesmit csinált, meg aztán a gyerekre, Katira vigyázott, mert a feleségem nagyon sokat járt külföldre, én meg eleinte nem laktam még velük. A feleségem, Szöllősy Irén Jászay-díjas érdemes és kiváló művész, bábszínész. Irénke huszonhárom országban járt a Bábszínházzal, Franciaországtól, Angliától Egyiptomig, Indiáig sokfelé jártak, úgyhogy olyankor a nagymama volt a gyerekekkel.

'71-ben, amikor már a kislányunk első elemista lett, akkor költöztünk a mostani lakásunkba, és akkor a nagymama is itt lakott velünk. Tulajdonképpen azt lehet mondani, hogy akkor költöztünk össze. Én addig tulajdonképpen külön laktam, mert a Muskotály utcai lakásunkban akkor már csak ketten maradtunk édesanyámmal, de minden délután munka után jöttem a feleségemhez a Fürst Sándor utcába. Sőt,

miután általában éjszaka voltak a színházban meg a tévében a próbák (akkor ment a Futrinka utca, a Csupafül meg a Bunyó Bálint), én sokszor elkísértem oda, az ottani próbákat sokszor megnéztem, hogy együtt legyünk ott is.

A fénykép címe:	Feleségem útban a pünkösdfürdői csónakház felé
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1960-as évek
Kulcsfigura:	Zsámár Józsefné, sz. Szöllősy Irén

Pünkösdfürdő előtt volt egy csónakház, oda jártunk. Sokat eveztünk, Irénke is nagyon szeretett evezni, amikor ráért. Nagyon sokszor volt úgy, hogy csak én mentem a Dunára, mint ahogy korábban, amikor még nem ismertem a feleségemet.

Annak idején a ciszter gimnáziumban tulajdonképpen vízi cserkészcsapat volt, a vízi táborunk itt lenn, az Összekötő Vasúti híd alatti öbölben volt. Amikor az ÁÉTI-be, a tervezőintézetbe kerültem, akkor annak volt a brigád-csónakháza itt, Pünkösdfürdő felé. Volt öt-hat kielboatja meg egy vagy két skiffje, meg aztán később kajakok, úgyhogy én oda kijártam a kollégáimmal együtt, aztán amikor Irénke tudott jönni, ő is jött.

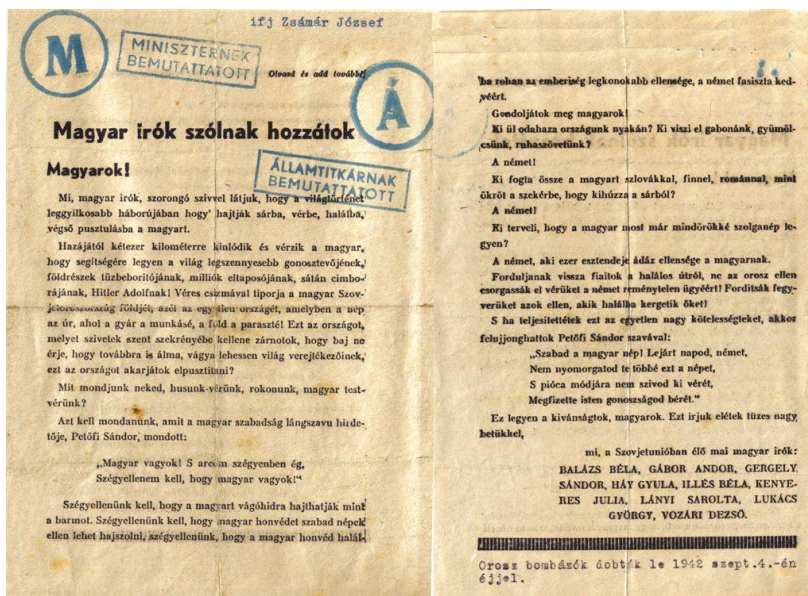
Sokszor előfordult, amikor még nem volt meg a kislányunk, hogy Irénkével elmentünk volna nyáron két hétre üdülni, de a munka közbejött. Egyszer például a Gerecse-hegységbe készültünk. Irénke már ott volt, én is mentem, és mikor leszálltam a buszról, a másik oldalon ott állt Irénke azzal, hogy táviratot kapott a televíziótól, hogy éjszaka próba lesz, úgyhogy voltak ilyen rövid nyaralások, amikor egyszerűen váltottuk egymást.

A fénykép címe:	Édesanyám időskori képe
Interjúalany neve:	Zsámár József
A fénykép készítésének helye:	Budapest
A fénykép készítésének éve:	1990 körül
Kulcsfigura:	dr. Zsámár Józsefné, sz. Igert Erzsébet

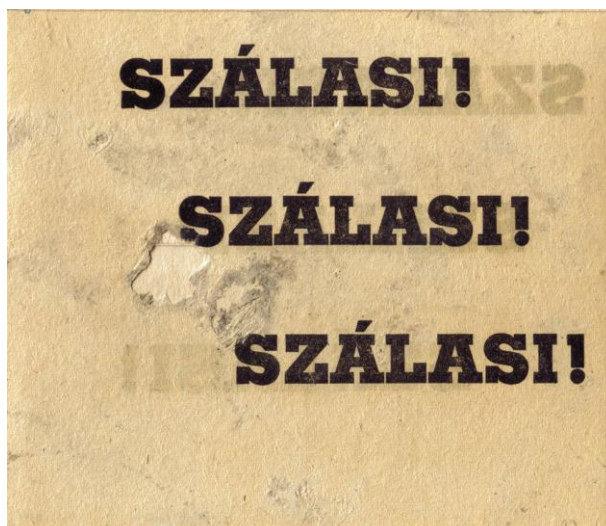
Ez édesanyám a Muskotály utcai lakásunkban. Édesanyám kilencvenöt évig élt nagyon jó szellemi képességekkel és fizikai kondícióban. Hosszú özvegység után halt meg. Ez már nem sokkal a halála előtti időből való fénykép, a szobájában készült. Egyszer éppen meglátogattuk az egész családdal, a kislányunkkal együtt. Vidáman voltunk, nagyon örült, hogy látja a mi kislányunkat is. Utána hazajöttünk és három órával később kaptuk a hírt, hogy hirtelen meghalt – tulajdonképpen úgy mondanám, hogy boldog állapotában, amikor együtt lehetett a családdal, és akkor utána egyszerűen szépen lehunyta a szemét, és meghalt, és akkor újra visszamentünk hozzá. Kilencvenöt éves volt, de semmi problémája se egészségügyileg, se szellemi vonalon nem volt.

Dokumentum gyűjtemény

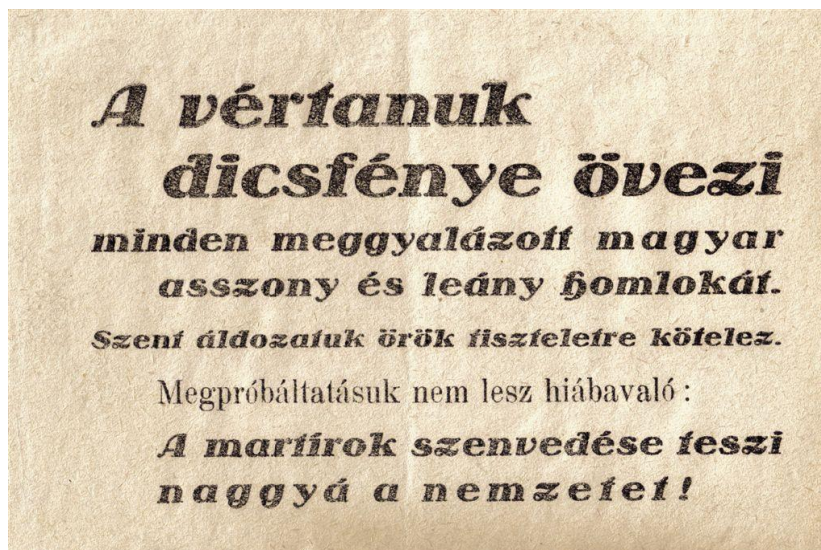
A dokumentum címe:	Magyar írók háborúellenes felhívása
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Borsod megye
A dokumentum megtalálásának éve:	1942
A dokumentum műfaja:	röplap

Ezt a röpcédulát 1942 szeptemberében Borsodban találták, és édesapám hozta haza azzal, hogy bent a minisztériumban mutatták neki. Bemutatták a miniszternek meg az államtitkárnak is, azért van rajta a két pecsét. Ez arról szól, hogy a magyar írók felhívják a magyarokat, hogy forduljanak szembe a németekkel, akik „ezer esztendőn át ádáz ellenségei a magyarságnak” Balázs Béla, Gábor Andor, Háy Gyula, Illés Béla, Kenyeres Júlia, Lányi Sarolta, Lukács György írták alá a Szovjetunióban élő ma magyar írók nevében.

A dokumentum címe:	Nyilas röpcédula lábnyomokkal
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Budapest
A dokumentum megtalálásának éve:	1944. október 12.
A dokumentum műfaja:	röplap

Ezt a nyilas röpcédulát Budapesten '44 október 12-én találtam. Akkoriban a Muskotály utcában laktunk, és az volt a szokás, hogy reggelként lenn a Körtéren találkoztam három műegyetemista barátommal. Egyikük akkor már sárga csillaggal járt. Szálasi röpcédulák borították a járdát, de mindenki csak rálépett; ez is egy olyan példány, ami lent volt a vizes járdán, és csak úgy jártak rajta az emberek. Én fölszedtem, mert mindkét oldalnak az összes föllelhető röpcéduláját, amit találtam, azt persze eltettem.

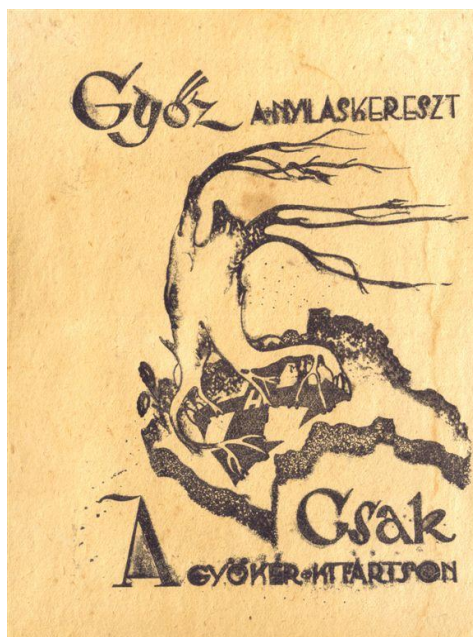
A dokumentum címe:	A vértanúk dicsfénye
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Balatonszepezd
A dokumentum megtalálásának éve:	1945. február 23.
A dokumentum műfaja:	röplap

Ezt Balatonszepezden 1945 február 23-án találtam. *A vértanúk dicsfénye*, az a címe. „A vértanúk dicsfénye övezi minden meggyalázott magyar asszony és leány homlokát, szent áldozatuk örök tiszteletre kötelez. Megpróbáltatásunk nem lesz hiábavaló, a mártírok szenvedése teszi naggyá a nemzetet.”

A dokumentum címe:	A halál jele
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Balatonszepezd
A dokumentum megtalálásának éve:	1945. február 23.
A dokumentum műfaja:	röplap

Ennek a címe *A halál neve*. 1945 február 23-án Balatonszepezden repülőről dobták le, aztán előtűnt a réten vagy erdei részen találtam. Itt egy vörös csillag van színesben, sarló-kalapács van benne, ez a halál jele. Ez kétoldalas, és persze úgy van beragasztva, hogy mind a két oldal látszik. Ezek ugyancsak arra figyelmeztetnek, hogy mit jelent a vörös uralom.

A dokumentum címe:	Nyilas röpcédula 2.
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Balatonszepezd, Víriusztelep
A dokumentum megtalálásának éve:	1945.
A dokumentum műfaja:	röplap

Ez a *Győz a nyilaskereszt* a legnyilasabb röpcédula. Ez volt a szólamuk, hogy győz a nyilaskereszt, csak a gyökér kitarson. A nyilasoknak tulajdonképpen nem volt támogatásuk, Szálasit (éppúgy, mint Rákosit) börtönben tartották, három évig börtönben volt a Horthy-időben. Aztán persze a utolsó szakaszban, amikor már a hitleri Németország helytartója, Veessenmayer uralkodott Magyarországon, akkor a nyilasok hatalomba jutottak. Ilyenek is voltak: „Halál, pusztulás, könny, vér és meggyalázás jár a a vörösök nyomában. Honvéd bajtárs, te még mindig nem látod, siess védelmére a magyar hazának, fajtánknak.” Ilyen röpcédulák voltak.

LÉGI HIRADÓ

TARTALMAZ A SZÜVETSÉGESEK LAPJÁT

NORMANDIÁBAN PARTRA LÉPTEK A SZÜVETSÉGESEK CSAPATAI

CHURCHILL-EDEN NYILATKOZATA RÓMA ELESTÉNEK JELENTŐSÉGE

EISENHOWER TÁBOROK DRÁMAI JELENTÉSE

Az amerikai hadsereg táborok között a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték.

EUROPA JOVJEREL

Churchill és Roosevelt a szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték.

A történelem legnagyobb előrelépése

Egy újabb a szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték.

A BELSŐ FRONT

NORVÉGIA. A szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték.

OLASZORSZÁG. A szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték.

FRANCIASZÁG. A szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték.

LÉGI HIRADÓ

1 SZÁM

SZÜVETSÉGESEK CSAPATAI RÓMA VÁROSÁBAN

Az amerikai hadsereg táborok között a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték. A szövetséges csapatok a normandiai partoknál a szövetséges csapatok előretörték.

MAGYAROK!

Ugye, akiket az egész világ is ismeri, az egész világ is ismeri. Ugye, akiket az egész világ is ismeri, az egész világ is ismeri.

EGY NEVEZD ÉV...

Ugye, akiket az egész világ is ismeri, az egész világ is ismeri. Ugye, akiket az egész világ is ismeri, az egész világ is ismeri.

M t Jöveit Szíjegy?

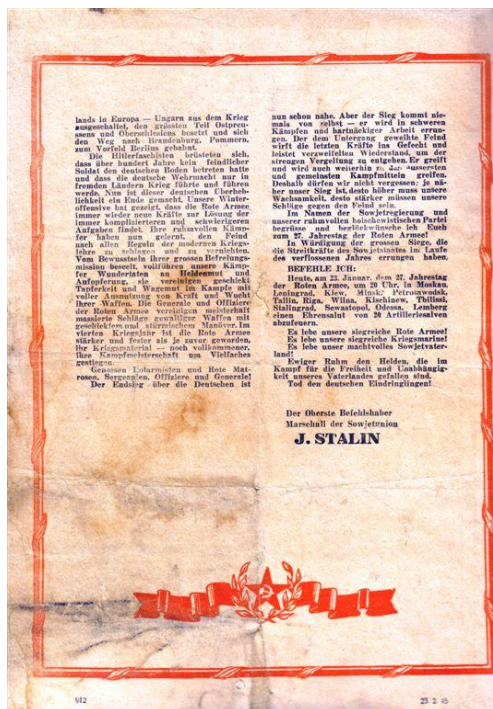
Ugye, akiket az egész világ is ismeri, az egész világ is ismeri. Ugye, akiket az egész világ is ismeri, az egész világ is ismeri.

RADI. HÍREK	
HÁTTÉR	HULLANDÓZÁS
1944 - 1945	61.41.31.25
1945 - 1946	61.41.31.25
1946 - 1947	61.41.31.25
1947 - 1948	61.41.31.25
1948 - 1949	61.41.31.25
1949 - 1950	61.41.31.25
1950 - 1951	61.41.31.25
1951 - 1952	61.41.31.25
1952 - 1953	61.41.31.25
1953 - 1954	61.41.31.25
1954 - 1955	61.41.31.25
1955 - 1956	61.41.31.25
1956 - 1957	61.41.31.25
1957 - 1958	61.41.31.25
1958 - 1959	61.41.31.25
1959 - 1960	61.41.31.25
1960 - 1961	61.41.31.25
1961 - 1962	61.41.31.25
1962 - 1963	61.41.31.25
1963 - 1964	61.41.31.25
1964 - 1965	61.41.31.25
1965 - 1966	61.41.31.25
1966 - 1967	61.41.31.25
1967 - 1968	61.41.31.25
1968 - 1969	61.41.31.25
1969 - 1970	61.41.31.25
1970 - 1971	61.41.31.25
1971 - 1972	61.41.31.25
1972 - 1973	61.41.31.25
1973 - 1974	61.41.31.25
1974 - 1975	61.41.31.25
1975 - 1976	61.41.31.25
1976 - 1977	61.41.31.25
1977 - 1978	61.41.31.25
1978 - 1979	61.41.31.25
1979 - 1980	61.41.31.25
1980 - 1981	61.41.31.25
1981 - 1982	61.41.31.25
1982 - 1983	61.41.31.25
1983 - 1984	61.41.31.25
1984 - 1985	61.41.31.25
1985 - 1986	61.41.31.25
1986 - 1987	61.41.31.25
1987 - 1988	61.41.31.25
1988 - 1989	61.41.31.25
1989 - 1990	61.41.31.25
1990 - 1991	61.41.31.25
1991 - 1992	61.41.31.25
1992 - 1993	61.41.31.25
1993 - 1994	61.41.31.25
1994 - 1995	61.41.31.25
1995 - 1996	61.41.31.25
1996 - 1997	61.41.31.25
1997 - 1998	61.41.31.25
1998 - 1999	61.41.31.25
1999 - 2000	61.41.31.25
2000 - 2001	61.41.31.25
2001 - 2002	61.41.31.25
2002 - 2003	61.41.31.25
2003 - 2004	61.41.31.25
2004 - 2005	61.41.31.25
2005 - 2006	61.41.31.25
2006 - 2007	61.41.31.25
2007 - 2008	61.41.31.25
2008 - 2009	61.41.31.25
2009 - 2010	61.41.31.25
2010 - 2011	61.41.31.25
2011 - 2012	61.41.31.25
2012 - 2013	61.41.31.25
2013 - 2014	61.41.31.25
2014 - 2015	61.41.31.25
2015 - 2016	61.41.31.25
2016 - 2017	61.41.31.25
2017 - 2018	61.41.31.25
2018 - 2019	61.41.31.25
2019 - 2020	61.41.31.25
2020 - 2021	61.41.31.25
2021 - 2022	61.41.31.25
2022 - 2023	61.41.31.25
2023 - 2024	61.41.31.25
2024 - 2025	61.41.31.25
2025 - 2026	61.41.31.25
2026 - 2027	61.41.31.25
2027 - 2028	61.41.31.25
2028 - 2029	61.41.31.25
2029 - 2030	61.41.31.25
2030 - 2031	61.41.31.25
2031 - 2032	61.41.31.25
2032 - 2033	61.41.31.25
2033 - 2034	61.41.31.25
2034 - 2035	61.41.31.25
2035 - 2036	61.41.31.25
2036 - 2037	61.41.31.25
2037 - 2038	61.41.31.25
2038 - 2039	61.41.31.25
2039 - 2040	61.41.31.25
2040 - 2041	61.41.31.25
2041 - 2042	61.41.31.25
2042 - 2043	61.41.31.25
2043 - 2044	61.41.31.25
2044 - 2045	61.41.31.25
2045 - 2046	61.41.31.25
2046 - 2047	61.41.31.25
2047 - 2048	61.41.31.25
2048 - 2049	61.41.31.25
2049 - 2050	61.41.31.25
2050 - 2051	61.41.31.25
2051 - 2052	61.41.31.25
2052 - 2053	61.41.31.25
2053 - 2054	61.41.31.25
2054 - 2055	61.41.31.25
2055 - 2056	61.41.31.25
2056 - 2057	61.41.31.25
2057 - 2058	61.41.31.25
2058 - 2059	61.41.31.25
2059 - 2060	61.41.31.25
2060 - 2061	61.41.31.25
2061 - 2062	61.41.31.25
2062 - 2063	61.41.31.25
2063 - 2064	61.41.31.25
2064 - 2065	61.41.31.25
2065 - 2066	61.41.31.25
2066 - 2067	61.41.31.25
2067 - 2068	61.41.31.25
2068 - 2069	61.41.31.25
2069 - 2070	61.41.31.25
2070 - 2071	61.41.31.25
2071 - 2072	61.41.31.25
2072 - 2073	61.41.31.25
2073 - 2074	61.41.31.25
2074 - 2075	61.41.31.25
2075 - 2076	61.41.31.25
2076 - 2077	61.41.31.25
2077 - 2078	61.41.31.25
2078 - 2079	61.41.31.25
2079 - 2080	61.41.31.25
2080 - 2081	61.41.31.25
2081 - 2082	61.41.31.25
2082 - 2083	61.41.31.25
2083 - 2084	61.41.31.25
2084 - 2085	61.41.31.25
2085 - 2086	61.41.31.25
2086 - 2087	61.41.31.25
2087 - 2088	61.41.31.25
2088 - 2089	61.41.31.25
2089 - 2090	61.41.31.25
2090 - 2091	61.41.31.25
2091 - 2092	61.41.31.25
2092 - 2093	61.41.31.25
2093 - 2094	61.41.31.25
2094 - 2095	61.41.31.25
2095 - 2096	61.41.31.25
2096 - 2097	61.41.31.25
2097 - 2098	61.41.31.25
2098 - 2099	61.41.31.25
2099 - 2100	61.41.31.25

A dokumentum címe: **Légi Híradó**
 Interjúalany neve: **Zsámár József**
 A dokumentum megtalálásának helye: **Balatonszepezd, Vírusztelep**
 A dokumentum megtalálásának éve: **1944.**
 A dokumentum műfaja: **röplap**

Amikor az amerikaiak Ausztria és Németország fölé mentek a bombázókkal, már a Balatonnál is dobáltak le az osztrákoknak, németeknek szóló röpcédulákat – Légi Híradó címmel, mindig az aktuális témákat. Ez egy magyar nyelvű Légi Híradó, ami a partraszállásról tudósított. Egy másik, *A felszabadított Európáról* gyakorlatilag a jaltai konferenciáról volt egy tudósítás röpcédula formában.

Mi annak idején az olasz Bari rádiót hallgattuk, mint egyetlen; azt lehetett fogni Szepezden, és tulajdonképpen az egész világháborúról objektív képet adott. Ez a rádióadó akkor már amerikai kézben volt Olaszországban.

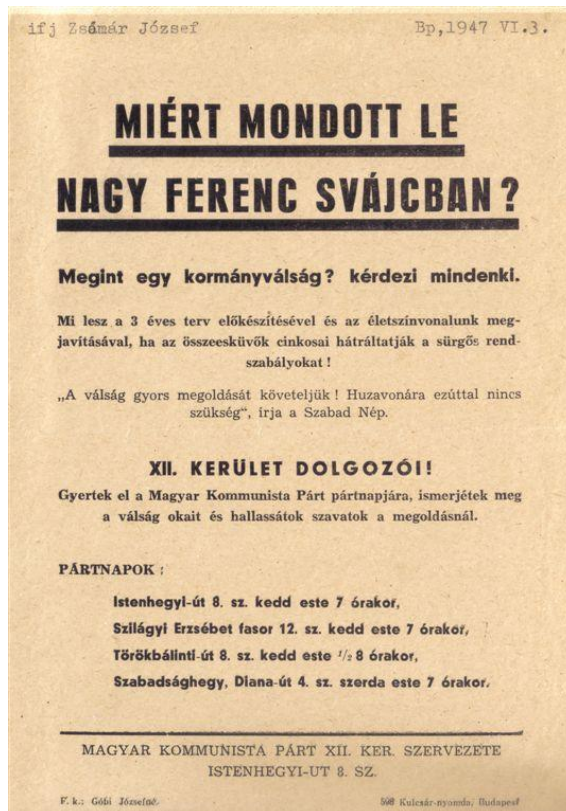
A dokumentum címe: **Sztálin hadparancsa**
 Interjúalany neve: **Zsámár József**
 A dokumentum megtalálásának helye: **Balatonszepezd, Víriusztelep**
 A dokumentum megtalálásának éve: **1945.**
 A dokumentum műfaja: **röplap**

Ez Sztálin marsallnak a hadparancsa '45 február 23-án. Egy hónappal később, március 22-én találtam, akkor dobták le. Ezek német nyelvű röpcédulák, kifejezetten a németeknek, Németország számára készültek. „Nemzeti ellenállási mozgalom”: ennek több száma is van.

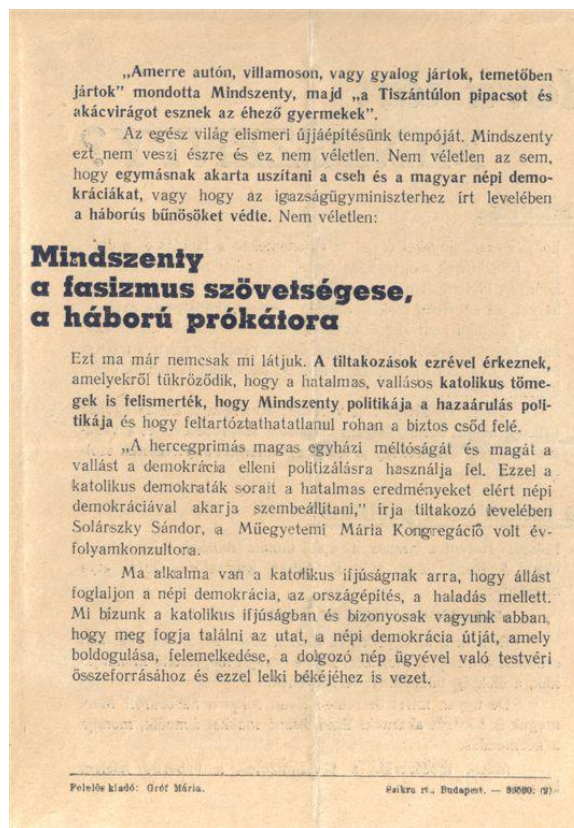
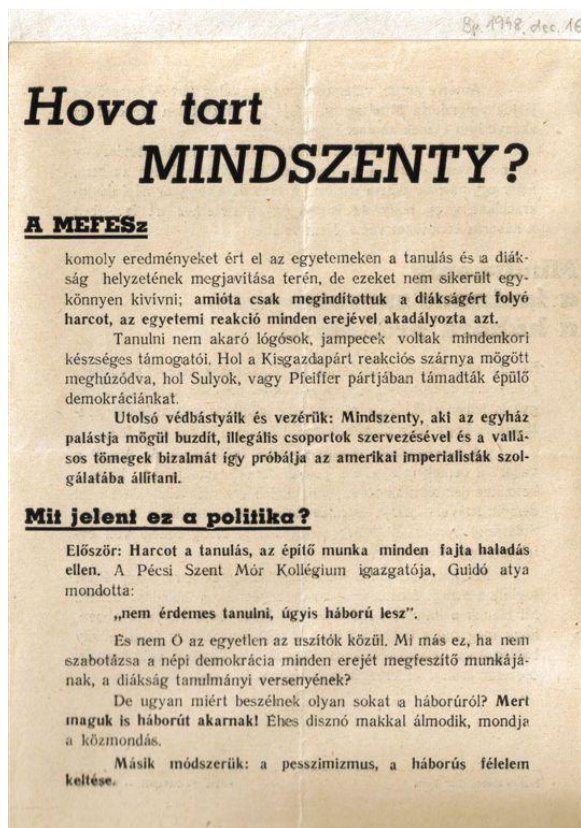
A dokumentum címe:	Kisgazda plakát
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Budapest
A dokumentum megtalálásának éve:	1945. szeptember 16.
A dokumentum műfaja:	választási plakát

Ez '45 szeptember 16-i választási plakát, a Kisgazdapárté: „Bort, búzát, békességet”. Az 1945-ös választás azért volt érdekes, mert az ténylegesen egy szabad választás volt. Szepezden éppen a községházán voltam, le kellett adni – és mi sajnos le is adtuk – az írógépunket, mert volt egy parancs még a kommunista uralom előtt, hogy be kell szolgáltatni az írógépeket. Ott négy emberrel találkoztam; parasztemberek voltak, akik megállapodtak egymás között, hogy ki képviselje a régi pártok közül a Kisgazdapártot, a Parasztpártot, a szocdemeket és a kommunistákat – szóval nagyon szabályosan indult az egész. Meg kell jegyezni, hogy ezen a '45-ös választáson a kommunisták – annak ellenére, hogy ők voltak tulajdonképpen már hatalomban – tizenhét százalékot kaptak csak. Mi azt hiszem, hogy a Kisgazdapártra szavaztunk, egyébként soha nem voltam semmilyen pártnak tagja.

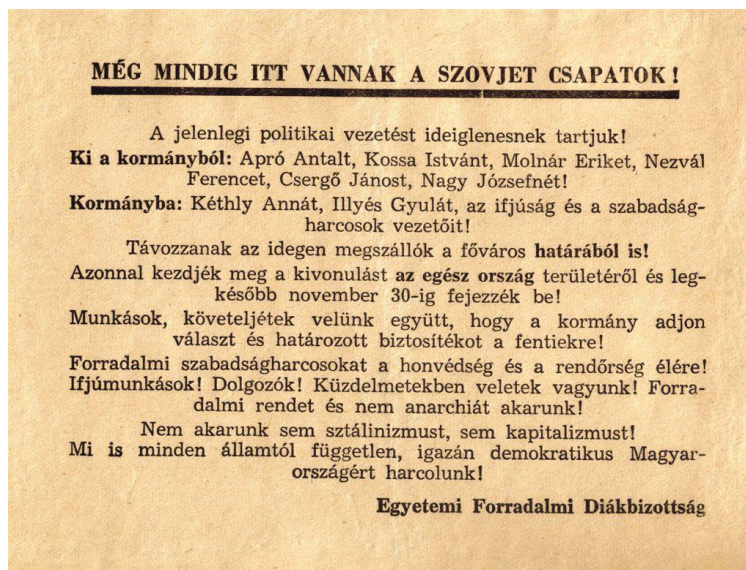
A dokumentum címe:	Kommunista röplap 1947-ből
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Budapest
A dokumentum megtalálásának éve:	1947
A dokumentum műfaja:	röplap

Ez egy kommunista röplap 1947-ből. A Magyar Kommunista Párt persze szemben állt Nagy Ferencékkal.

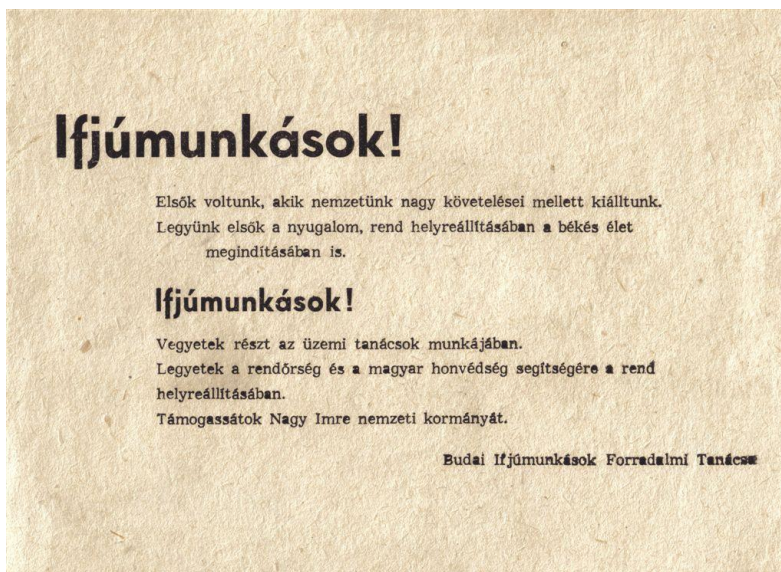
A dokumentum címe:	Mindszenty ellenes plakátok
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Budapest
A dokumentum megtalálásának éve:	1948.
A dokumentum műfaja:	plakát

„Mindszenty a fasiszták szövetségese, a háborúk prókátor”. Már 1947-ben Mindszenty József volt a kommunista pártnak és államnak a legfőbb ellensége. Mellette még ott voltak olyan politikusok, mint Sulyok Dezső és Kovács Béla, aki a Kisgazdapárt főtitkára volt.

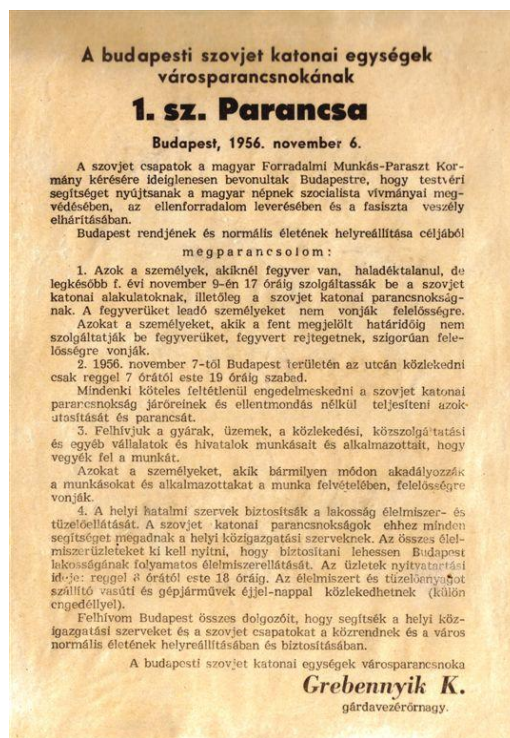
A dokumentum címe:	Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság kiáltványa
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Budapest
A dokumentum megtalálásának éve:	1956.
A dokumentum műfaja:	falragasz

Nekünk, akik felnőttként élünk már akkor, életünk legnagyobb politikai eseménye 1956 volt.. Azt, hogy mit jelentett ez a világ számára én mindig 1456-tal hasonlítom össze, amikor a pápa harangzúgással figyelmeztette nyugatot a török veszedelemre, Hunyadi pedig Nándorfehérvárnál legyőzte a törököket. 1956 vezérek nélkül egy nap alatt kirobbant: az egész országban szervezetek, egyetemek, ifjúsági közösségek próbálták tíz, tizenkét, tizenhat pontban összeállítani a követeléseiket. A két legfontosabb követelés mindenütt az volt, hogy az orosz katonák vonuljanak ki az országból, a másik pedig a többpártrendszer bevezetése. Ez volt 1956, aminek az előzménye, ami kiváltotta, az a szörnyű terror, b-listázás, Gulag, Recsk, az ÁVH-sok tevékenysége meg a parasztság elnyomása volt.

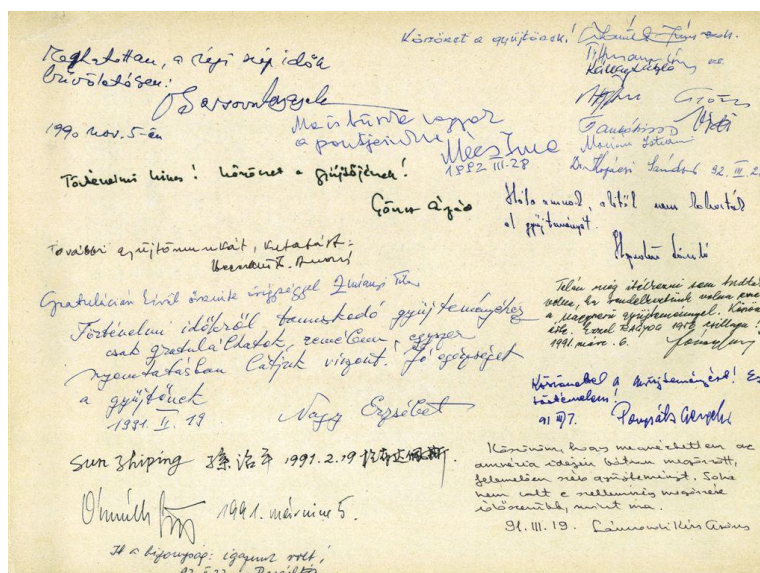
A dokumentum címe:	A Budai Ifjúmunkások kiáltványa
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Budapest
A dokumentum megtalálásának éve:	1956.
A dokumentum műfaja:	falragasz

'56 után olyan világ volt, hogy a röpcédulákért is akár életfogytiglant kaphatott valaki. Amit akkor gyűjtöttem az utcákon, jól elrejtettem, és még én is csak akkor mertem elővenni, amikor már kicsit könnyebb világ következett, a hatvanas évek közepe, vége felé. Akkor kiszedegettem és mindet beragasztottam egy albumba, hogy a kellő helyen összegyűjtve tartsam őket, de még a feleségemnek sem mutattam, mert ha mondjuk kitudódik, hogy ő is tud róla, akkor nagyon csúnyán elbánhattak volna vele. Még én se nézegettem ezeket a röplapokat, el voltak téve. Volt fényképezőgépem is, de '56-ban nem fényképeztem – nem mertem. Jártam a várost, újságokat meg röplapokat próbáltam gyűjteni, de ez annyira titkos tevékenység volt, hogy mondom, a feleségemnek is csak '90-ben mertem megmutatni, előbb nem.

A dokumentum címe:	A szovjet városparancsnok 1. számú parancsa 1956. november 4-én Budapesten
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum megtalálásának helye:	Budapest
A dokumentum megtalálásának éve:	1956.
A dokumentum műfaja:	falragasz

A Corvin köz mellett a másik góc a Széna tér északi részén volt, ott kaptam ezt, a szovjet katonai egységek városparancsnokának, Grebenyiknek a parancsát a rendfenntartásról Budapesten. Ez tőlük függött '56 november 4. után.

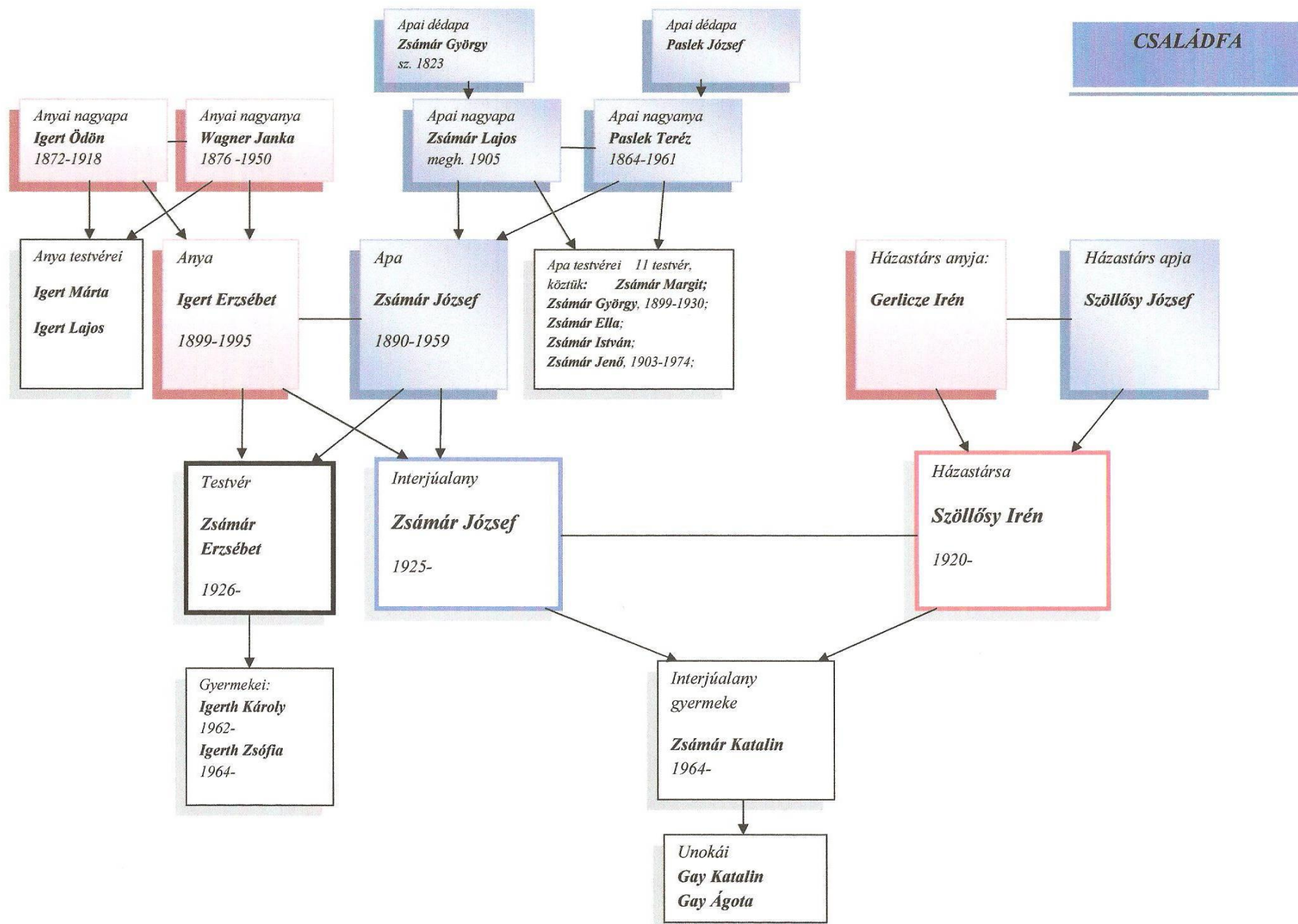

A dokumentum címe:	Az 1956-os album bejegyzései
Interjúalany neve:	Zsámár József
A dokumentum készítésének helye:	Budapest
A dokumentum készítésének éve:	1956.
A dokumentum műfaja:	album

'56-ról nekem négy-öt albumom van. Van, aki végig tudta ezt nézni, és van, akinek odanyújtottam és kértem egy mondatot '56-tal kapcsolatban. Amikor erről már egyáltalán nyíltan lehetett beszélni, akkor Obersovszky Gyulának mutattam meg az albumot, aki azt írta: „meghatódtam a régi szép idők bűvöletében” – utána aztán kezdtem másoknak is megmutatni. Göncz Árpádtól, aki '56-os halálraítélt volt azt a bejegyzést kaptam, hogy „történelmi kincs”. Ott van Pongrácz Gergely, Fónai, Hegedűs László, Kozák Gyula. Bukovszki, Sólyom László és Torgyán József, Szervátiusz Tibor egy lapon.

Vidéki ötvenhatosok is vannak, például a szegedi egyetem egy professzor emeritusa, aki a diákság mellett kiállt, és ezért persze elcsapták az egyetemtől. Még a nyolcvanas években lementem Szegedre és próbáltam érdeklődni a portástól meg az egyik titkárságon felőle, de senki nem is hallott róla, pedig ő egy jelentős személyiség, és legalább az egyetemen kellene méltóképpen emlékezni rá. Aztán Obersovszky Gyulától tudtam meg, hogy Kecskeméten lakik, meghívtam ide hozzánk, el is jött és egy hosszú bejegyzést tett az albumba. Ez volt '56-tal kapcsolatban: harminchárom évig nem lehetett róla beszélni, egyszerűen kitörlődött az ország emlékezetéből.

Múltkor itt járt Pesten Vladimir Bukovsky, egy tizenhat évig Londonban élt orosz emigráns. Neki megmutattam az albumot és megkértem, hogy írjon bele egy mondatot. Azt írta: „We all were politically born in 1956” – hogy politikailag mi valamennyien 1956-ban születtünk. Csodálatos mondat, elismerése, hogy mi tettük az első halálos csapást a SZU-ra.

Az interjúalany és családja

Interjúalany

Teljes név:	Zsámár József
Születési hely és idő:	Budapest, 1925.
Hol élt még:	-
Iskolai végzettség:	Műszaki Egyetem (Budapest)
Foglalkozás:	gépészmérnök (Magasépítési Tervező Int., ÁÉTI; 1949-2006)
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	r. kat.

Testvér

Teljes név:	Igerth Károlyné, dr. Zsámár Erzsébet
Születési hely és idő:	Budapest, 1926.
Hol élt még:	Pécs, 1945-1952
Halálzási hely és idő:	-
Iskolai végzettség:	Orvostudományi Egyetem (Pécs)
Foglalkozás:	gyermekorvos (kardiológus)
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	r. kat.
Házastárs:	Igerth Károly
Gyermekei:	Igerth Károly (sz. 1962), Igerth Zsófia (sz. 1964)

Házastárs

Teljes név:	Szöllősy Irén
Születési hely és idő:	Budapest, 1920
Hol élt még:	n.a.
Halálzási hely és idő:	-
Iskolai végzettség:	színiakadémia
Foglalkozás:	színművész, bábművész
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	r. kat.
Szülei:	Szöllősy József, építőmester, sz.Bélapátfalván Gerlicze Irén, htb.
Testvérei:	-

Gyermeke

Teljes név:	Zsámár Katalin
Születési hely és idő:	Budapest, 1964
Hol élt még:	-
Halálzási hely és idő:	-
Iskolai végzettség:	-
Foglalkozás:	-
Nemzetiség:	magyar
Vallás:	r. kat.

Házastárs : Gay Tamás
Gyermekei: Gay Katalin, Gay Ágota

Apa

Teljes név: **dr. Zsámár József**
Születési hely és idő: Zalabér, 1890
Hol élt még: Budapest (kb. 1908-1959)
Halálzási hely és idő: Budapest, 1959.
Iskolai végzettség: egyetem, jogi doktorátus
Foglalkozás: jogász, miniszteri fogalmazó, segédtitkár, a törvényelőkészítési szakosztály munkatársa, az elnöki osztály vezetője (Iparügyi Minisztérium, 1918-1945-ig), segédmunkás (építőipar, 1950 után)

Nemzetiség: magyar
Vallás: r. kat.
Testvérei: 11 testvér, hárman gyermekkorukban meghaltak;

Zsámár Margit: tanítónő, férje dr. Jámbor Kálmán tisztifőorvos, Győrben éltek, öt gyermekük született, három lány (Mara, Györgyi és Mária) és két fiú. Ikerányaik egyike Münchenben, a másik Svédországban telepedett le, a legkisebb lány fiatalon meghalt. Két fiuk egyike elvégezte a Ludovika Akadémiát, katonatiszt volt, meghalt 1945 után betegségben, a másik fiuk autógyárban dolgozott, 1945-ben az Egyesült Államokba emigrált;

dr. Zsámár György (1899-1930): családjával Pécsen lakott. Két fia született: ifj. Zsámár György jogot végzett, bíróként dolgozott, Zsámár Tibor festő lett, a Pécsi Nemzeti Színháznál lett díszlettervező;

Zsámár Ella: Temesvárra ment férjhez Milekker Rezsőhöz, lányuk, Milekker Gertrúd hegedűművész lett, Párizsban élt;

Zsámár István: mezőgazdasági akadémiát végzett, mezőgazdászként dolgozott, agglegény maradt;

Zsámár Jenő (1903-1974): jezsuita pap, főiskolai tanár, 1934-ben misszionáriusként Kínába utazik, majd Makaón, később Tajvanon élt.

Apai nagyapa

Teljes név:
 Születési hely és idő:
 Hol élt még:
 Halálozási hely és idő:
 Iskolai végzettség:
 Foglalkozás:
 Nemzetiség:
 Vallás:
 Szülei:
 Testvérei:

Zsámár Lajos

Zalabér,
 Lőcse, Zalaegerszeg, Pécs
 Pécs, 1905.
 egyetem, doktorátus
 középiskolai tanár (francia-latin szakos)
 magyar
 r. kat.
 apa: Zsámár György, sz. 1823, gazdálkodó
 több testvére volt

Apai nagyanya

Teljes név:
 Születési hely és idő:
 Hol élt még:

Paslek Teréz

Zalaegerszeg, 1864.
 Pécs, Zalabér (kb. 1910-ig), Zalaegerszeg
 (1924-ig), Budapest (1924-37), Győr (1937-1960)

Halálozási hely és idő:
 Iskolai végzettség:
 Foglalkozás:
 Nemzetiség:
 Vallás:
 Szülei:
 Testvérei:

Győr, 1961.
 tanítóképző (Szombathely)
 tanítónő
 magyar (vend származású)
 r. kat.
 apa: Paslek József, cipésmester Zalaegerszegen
 egy lánytestvér

Anya

Teljes név:
 Születési hely és idő:
 Hol élt még:
 Halálozási hely és idő:
 Iskolai végzettség:
 Foglalkozás:
 Nemzetiség:
 Vallás:
 Testvérei:

dr. Zsámár Józsefné, sz. Igert Erzsébet

Siklós, 1899.
 Kiskunfélegyháza (1913-17), Budapest (1918-1995)
 Budapest, 1995.
 érettségi (orvosi egyetem: 9 félév)
 htb, 1945 után alkalmi munka (takarítás, varrás)
 magyar (sváb származású)
 r. kat.
Igert Márta: gimnáziumi tanár volt Pécsen

Igert Lajos: a siklói márványbánya vezetője volt,
 fia, Igert Lajos (két fia van) és családja továbbra is
 Siklóson lakik)

Anyai nagyapa

Teljes név:
 Születési hely és idő:
 Hol élt még:

Igert Ödön

Siklós, 1872.
 -

Halálozási hely és idő:	Siklós, 1918.
Iskolai végzettség:	n.a.
Foglalkozás:	kereskedő (szatócsboltjuk volt Siklóson)
Nemzetiség:	sváb
Vallás:	r. kat.
Szülei:	n.a.
Testvérei:	több testvére élt Pécsett és Siklóson,
	<u>Igert Antal</u> : Siklóson vaskereskedése volt

Anyai nagyanya

Teljes név:	Wagner Janka
Születési hely és idő:	Siklós, 1876.
Hol élt még:	Pécs (1918-1960)
Halálozási hely és idő:	Pécs, 1950.
Iskolai végzettség:	n.a.
Foglalkozás:	kereskedő
Nemzetiség:	sváb
Vallás:	r. kat.
Szülei:	n.a.
Testvérei	n.a.